



AS-0006 SL

58-2412/16

2

JOURNAL OF THE IRANIAN ASSOCIATION

VOL. II

JANUARY, 1914

No. 10

CONTENTS.

PAGE.

THE CENTRAL HINDU COLLEGE... .. 287

THE TRADITIONAL DATES OF PARSİ HISTORY

By PROF. S. H. HODIWALA, M. A. 309

ચક્રાવર્તીના ભાગદાહે ગોરખના કાવ્યબોજો નાટ્યકથા પંખોનો રેવાળ-શાપુરજી કાવ્યકથા

કોશીપાસા 324

જ્ઞાનના ક્ષત્રી આતશબેહરામો-દસગુરુ પુરોહિતજી એરવજી પાવરી 325

વિવિધ 334

*Editorial Communications should be addressed to P. A. WADIA,
Hormead Villa, Malabar Hill, Bombay.*

Annual Subscription Rs. 1-8; Copies are supplied free to members

Bombay:

PRINTED BY MEHERJI B. DUTHIAVALA AT THE L. S. PETIT PARSİ ORPHANAGE
CAPTAIN PRINTING WORKS, NO. 11, LAI DAUGH, PARUL AND PUBLISHED
BY P. A. WADIA M.A. MALABAR HILL

A-8



THE IRANIAN ASSOCIATION.

CSL

Whiteaway Buildings, Fort, Bombay.

OBJECTS.

1. To maintain the purity of the Zoroastrian religion and remove the excrescences that have gathered around it.
2. To expose and counteract the effects of such teachings of Theosophists and others as tend
 - (a) to corrupt the religion of Zarathushtra by adding elements foreign to it, and
 - (b) to bring about the degeneration of a progressive and virile community like the Parsis, and make them a body of superstitious and unpractical visionaries.
3. To promote measures for the welfare and advancement of the community.

SUBSCRIPTIONS.

AS-0000617

| | RS. | A. | P. | | RS. | A. | P. |
|------------------------------|-------|----|----|--|-----|----|----|
| Patrons ... | 1,000 | 0 | 0 | A Student ... | 1 | 0 | 0 |
| Donors ... | 500 | 0 | 0 | A Married Couple | 4 | 0 | 0 |
| Life Members ... | 50 | 0 | 0 | A Family of four Members ... | 5 | 0 | 0 |
| ORDINARY MEMBERS: | | | | Every additional Member of the same family ... | 1 | 0 | 0 |
| <i>Annual Subscriptions.</i> | | | | | | | |
| A Gentleman ... | 3 | 0 | 0 | | | | |
| A Lady ... | 2 | 0 | 0 | | | | |

Members of the Managing Committee :

PRESIDENT, MR. H. J. BHABHA, M. A.
 VICE PRESIDENTS, MR. J. A. DALAL, M. A., LL. B.
 MR. L. N. HASANI, BAR. AT LAW.

Members :

| | |
|------------------------------------|--------------------------------|
| MR. D. E. GIMT, B. A. | MR. ARDESHIR E. SEERVAT, M. A. |
| MR. FAROHI B. DESAI. | DR. N. N. KATAP, L. M. S. |
| MR. B. T. ARKLSARIA, M. A. | MR. D. M. MADAN, M. A., LL. B. |
| MISS P. A. ENGINEER, M. A., LL. B. | MR. S. N. KANGA, B. A. |
| MR. JAMSHIDI NADIRHAW, L. C. E. | |

Honorary Secretaries :

MR. P. A. KEDIA, M. A.
 MR. BYRANGER THOMSON.



Journal of the Iranian Association

VOL. II

JANUARY, 1914

No. 10

THE CENTRAL HINDU COLLEGE.

Editorial Note.—We publish the following correspondence, as we believe it will prove of great interest to our readers. The first is a letter by Mrs. Besant which appeared in the *Christian Commonwealth*. Mr. Bhagwandas replied to it in July, 1913, and as this reply has not yet appeared in any available form in any of our Indian papers, we readily publish it. With Mr. Bhagwan Das' opinions about Theosophy we are not concerned. We are more concerned with the history of recent events in connection with the Theosophical Society on which this letter throws such interesting light.

Mrs. Besant wrote to the *Christian Commonwealth* on June 4th 1913:—

THE statements sent out to England by a hostile agency in India with regard to the above institution convey a very false idea of the position of affairs.

The college was founded by a small group of Hindu Theosophists aided by myself, but was from its very beginning a Hindu, not a Theosophical institution. It was intended to teach broad and liberal Hinduism and to aid the great Hindu revival by purifying it from superstition. When several years ago I started the idea of a religious university the draft charter placed all religions on an equal footing and proposed to affiliate all colleges in which religion formed an integral part of the education. This would have been Theosophical, but the college taught Hinduism only. It is true that most of the money came from Theosophists, and that the Society supplied the voluntary workers, but they worked for Hinduism, not for Theosophy, as in Ceylon they work for Buddhism. The Society in each country works for the religion of the country.

574. 03 (22)

When the Musalman university was proposed, some of the leaders of the Hindu community—of whom the chief was the Hon. Pandit M. M. Malaviya—proposed that a scheme formulated previously by the Hon. Pandit for a purely Hindu university should be placed before Hindus. Religious rivalry began and it became obvious that if I persisted in my own wider scheme neither would succeed, although it had been approved by the Viceroy. I therefore offered to withdraw it and work instead for the Pandit's plan. My co-operation was warmly welcomed, for the possession of the Cental Hindu College was necessary for the success of the Hindu University. The change of spirit, however, was shown by the refusal of the promoters to admit to the governing body of the proposed university anyone who was not a Hindu. I was myself allowed to be on it, but no other non-Hindu was permitted to enter it, and I was really only admitted because the promoters wanted our college and could not obtain it without my help. The ideal of our college was affectionate co-operation between Indian and English; in the university, advantage will be taken of English help in education, but the governing body will be purely Hindu. I had agreed that the proposal to give over the College to the University should be laid before the trustees and with some difficulty they were persuaded to agree to it, some expressing the fear that the policy of the university would be much narrower than that of the college had been—a fear which has already proved true.

An Allahabad paper, hostile to Theosophy, made itself an organ of the Hindu university, and began a series of attacks on the Theosophical supporters of the college, and especially on the majority of its honorary workers, who had shown too much zeal as members of the Order of the Star in the East. This over-zeal was checked by myself, but the desired handle for attack had been given. The hon. secretary of the college took up a violently hostile attitude towards these workers and towards myself, and fanned every difficulty into flame. A vehement campaign was carried on, and the more rigidly orthodox Hindus saw their opportunity, and the possession of the college having been secured, the mask of friendliness to myself was thrown off, and the hon. Pandit openly declared that Thosophy would have no part

in the Hindu university. Meanwhile, the suit, instigated by the same great orthodox party in Madras, was brought against me, and every kind of defamation was resorted to, the extremists joining in the attack, seeing the chance of lessening my influence over Hindu youth, an influence ever used to save them from incitement to violence. Krishnavarma had advocated my assassination and my life was on several occasions threatened; orthodox and extremists united in the effort to destroy, and I was attacked with the utmost virulence. I offered my resignation as President of the board of Trustees, but was requested to withdraw it. The position of those who loved me on the college staff was rendered intolerable, and when a private letter addressed to a religious group of teachers and students was stolen, handed over to the hostile party, and dishonourably published in the Allahabad paper, those concerned felt they could no longer work for the college and resigned in a body.

The position now is that I retain the presidency which I have held since the foundation of the college until the university committee takes it over, but the real control is in the hands of this committee. I have resigned from this university committee in consequence of Pt. Malaviya's statement anent Theosophy and it represents the exclusive idea, not the inclusive.

Orthodoxy is in the ascendant, with all its narrowness and bigotry, and the reactionary spirit has triumphed for the time. The anti-English spirit shown by the exclusion of any Englishman from the governing body, chiefly by the Bengali-Hindus, is most regrettable, for it must not be forgotten that orthodoxy has given the extremist movement its great leaders, Mr. Arabindo Ghosh of Bengal and Mr. Tilak of Maharashtra. These used to show bitter hostility to the Central Hindu College because it drew together the two races, and the exclusion decided on bodes ill for the future of the university. The liberal element still found in the university committee is likely to be gradually excluded, as the orthodox feel their power.

The college has, however, trained a splendid body of workers, and has sent out into India many a good citizen, understanding England

through the Theosophical Englishman he has met during his college career. Mr. Arundale has done ten years of work, the results of which remain in his splendid teaching staff, and we have this for a fresh departure. I have bought a fine piece of ground in Benares—not in Bellary as the papers say—and we shall build thereupon, as soon as we have money, a Theosophical school and college open to boys of every faith. The school opens in temporary quarters on July 7th. We have also upper classes of the girl's school, and these will re-open at the same time, with the old English staff. The spirit which permeated the Central Hindu College, the spirit of fraternal co-operation and inter-racial service, finds in these schools a new incarnation, and I have created a Theosophical Educational Trust, of eminent Indian Theosophists and tried English workers, to hold all property. Several large schools are already asking the Trust to take them under its control, and we shall in a few months have as many students in these various institutions as are in the Central Hindu College. I have no doubt that the money we need will come to us and that we shall create an educational movement, liberal and religious, which will draw together the best elements English and Indian in the service of the common Empire. It is true that large funds will be needed, but for so useful a movement they are likely to flow in. For the work will be peace-making, not separative, and will draw together Englishman and Indian, Mussalman, Hindu, Parsi and Christian. I hope that help will come from England as well as from India for we shall work for the helping of both countries, 'For God, King, and People.'

15, St. James' Squares, S. W.

291

To

THE EDITOR OF "THE CHRISTIAN COMMONWEALTH," LONDON,
"THE CENTRAL HINDU COLLEGE AND THE THEOSOPHICAL
SOCIETY."

Audi alteram partem.

SIR,—Will you kindly extend to the undersigned the fairness and courtesy of your columns to enable him to place before your readers the following, with reference to Mrs. Besant's remarks on the "Central Hindu College," which appeared in *The Christian Commonwealth* of 4th June 1913? The calumnious nature of these makes it unavoidable to publish a full statement of facts.

To understand the situation clearly we have to bear in mind that, like every other human being, Mrs. Besant has two natures, a higher and a lower. Because of her extraordinary gifts and powers, the manifestations of these two in her are also extraordinary. Because of the high level of her intellectual development, they work correspondingly in a subtle and sublimated form. In her case, these two time-old natures, altruism and egoism, have taken the forms of (1) the wish "to save" mankind and (2) the wish "to be regarded as a Saviour" of the same. The two aspects are very subtly and very closely connected as the poles of a magnet; and yet are as wide apart and opposed.

While the former wish prevailed over the latter, from 1904 to 1907, with the help of good advice and influence, she did magnificent work; enhanced the good influence of the Theosophical Society; and helped India particularly in her eloquent and admirable lectures on the higher Hinduism which is the very core of Theosophy, and by helping to found and rear the Central Hindu College at Benares. By this last piece of work especially, (in which she was naturally given the lead because of her wonderful gifts of speech and writing combined with her professions of being a Hindu by faith and her Hindu ways of living in India) she proved to the "tangible"-seeking portion of the public also that Theosophy was not mere day-dreaming.

but had a very useful practical application ; and thereby built up her own reputation, for sound and reliable public work, with the people as well as the Government of the land.

Now that the second nature in her has been unhappily dominating the first, more and more, since the passing away of Colonel Olcott in 1907, under other guidance and influence, she has been unconsciously but grievously undermining and bringing confusion upon her own good work, in a manner which is the source of the greatest possible sorrow to her old friends and colleagues. These, she now says 'hate' her and 'persecute' her, in dishonourable ways—simply because they have been compelled to express dissent publicly from her recent policy and conduct of affairs in the Theosophical Society and the Central Hindu College.

Her remarks on the Central Hindu College in your paper are an illutration of this sad change in her. This Institution, for which she has done more than any one else perhaps, she now openly and obviously tries to injure most deeply in the minds of the public by wild suggestions that it and the Hindu University into which it is proposed to be expanded are mixed up with seditionists and extremists under the influence of orthodoxy and free-thinking and so on.

That the Hindu University movement of which the Honorable the Maharaja of Durbhanga, K. C. I. E., and the Honorable Dr. Sunder Lal, R.B., C.I.E., and the Honorable Pandit Madan Mohan Malaviya are the prominent and officially recognised workers and office-bearers, and Ruling Chiefs like Their Highnesses the Maharajas of Bikaner, Kashmir, Jodhpur, Gwalior, Indore, Benares Udaipore, Alwar etc., and many Hindu leaders, ex-Justices of High Courts, Legislative Councillors and others, honoured by the Government and the public alike, are supporters and donors,—that such an educational movement is in any way mixed up with seditionism and extremism, is an idea as fatuously ludicrous as that the Duke of Sutherland and Lord Haldane and the Rev. R. J. Campbell, the eloquent exponent of the New Theology, are plotting together with other Lords and Commoners to blow up the Houses of Parliament with dynamite.

The reckless, incoherent, self-contradictory, incorrect and misleading statements that Mrs. Besant has been freely making latterly in the public press, have only injured her own reputation in India with the Government officers as well as all classes of the public.

A plain chronicle of events, condensed as much as possible, will enable your readers to judge for themselves.

The Central Hindu College was founded in July 1898, in order to do for the numerous sects and sub-divisions of Hinduism what the Theosophical Society was endeavouring to do for all views and religions, *viz.*, to harmonise, to rationalise, to liberalise, and thereby to preserve essentials and promote organising co-operation as against disruptive blind struggle. Princes and people helped, both non-theosophist and theosophist, with lands, buildings, donations, and unremunerated work; and the Government with sympathy and goodwill and the necessary sanctions and permissions; and the College grew and prospered year by year, under the Presidentship of Mrs. Besant, and won the confidence, nay, the enthusiasm, of the Hindus of almost all shades of opinion, 'ancient' as well as 'modern.'

But with the translation of Mrs. Besant from Benares to Adyar in 1907, as president of the Theosophical Society, elected under very peculiar circumstances foreshadowing the coming policies, a change began to come over the spirit of all her work and surroundings. Despite the suggestions, advice, entreaties, expostulations and warnings of her old colleagues and counsellors who had made her work in India possible, she developed more and more and beyond all due bounds, the germs of person-worship so long held in restraint. Entirely proofless claims to superphysical powers and experiences, to being an Initiate, an Arhat, a Mukta and what not; claims to 'read' Mars and Mercury and the whole Solar System, past, present and future (but with careful avoidance of every the most easy test, such as 'reading' a given page of a closed printed book); claims to be the sole authorised agent of the Great White Brotherhood which guides Evolution on Earth' and to be in communication with 'the Supreme Director of the World' and with 'the World-Teacher' etc.; in short all the elements of sensationalism and emotionalism—which were formerly sub-dominant and private began to be predominant

and (confined formerly to the 'inner' E. S. T. organisation within the Theosophical Society) were now given to the public. Differences with colleagues gradually grew in strength and intensity, in the Theosophical Society as well as the Central Hindu College. Some of the oldest and best workers of the Theosophical Society, Messrs. Sinnett, Mead and others in the West, Messrs. Basu, Keightley, Bhawani Shanker, Miss Edger and others in India, either resigned outright or retired practically.

In the spring of 1909, a 'brother-Initiate' of Mrs. Besant's 'discovered' the boy, now nicknamed Alcyone, as the future 'vehicle of the Coming Christ.' In the winter of 1909—1910, what is now currently and variously known as the 'the J. K. cult', 'Alcyone worship', 'Maitreya-Christ-Advent', etc., all comprehended (together with later developments) in the convenient word 'neo-theosophy, was started more or less definitely.

In the winter of 1910-1911, or earlier, a small private 'Group' was formed, consisting mostly of C. H. C. staff-members and students pledged to devotion and loyalty and obedience and service to and of Mrs. Besant. The exact terms of the pledge have not been publicly disclosed, but the purport is undisputed. What should students have to do with 'private groups' and 'secret Societies' and 'confidential pledges' etc.? Fortunately a psychological law ordains that such students' 'groups' affairs shall not long remain secret.

Shortly after, in January 1911, was started publicly by the then Principal of the C. H. C., as the chief member of the 'Group,' an 'Order' called *The Order of the Rising Sun*, with the idea of 'preparing for a Coming World-Teacher' as its publicly avowed central idea, and the creed that the boy J. K. (Alcyone) would be the 'vehicle' of 'the Coming Christ-Maitreya-Bodhisattva' etc., as its privately understood creed, to spread which amongst the students was the duty of the inner 'pledged group'. Some 170 members of the C. H. C. (staff and students) were enrolled. The 'Order' began to be pushed within the C. H. C. with the usual sectarian zeal. Friction began between the members of the O. R. S. and the 'Group' on the one hand, and on the other, those of the staff and students who stood out despite pressure.

In April 1911, on remonstrance by the older members of the Managing Committee, Mrs. Besant arranged that the O. R. S. should be disbanded. But this was mere show. When the disbandment was announced to the Managers, it had been already arranged to replace the O. R. S. on a larger scale by *The Order of the Star in the East*, with the Principal and Head Master and various professors of the Central Hindu College as the Private and other Secretaries of the boy J. K. as Head of the Order and Mrs. Besant as Protectress of the whole. This rejuvenated Order began to be pushed and 'Coming Christ' to be advertised like a stage-play, in the most perfervid and gushing language, on the principle of selling the skin before killing the bear, amongst the general public as well as in the Theosophical Society, and scarcely more quietly in the Central Hindu College.

In the summer of 1911, side by side with this public activity there was started by Mrs. Besant within the E. S. T. (Eastern School, or Esoteric Section of Theosophy, or 'inner' organisation recruited from members of the Theosophical Society,) *a written pledge of absolute obedience without cavil or delay*. This fact, 'private and confidential' at the time, is now a public property since the Madras lawsuits.

As was naturally unavoidable where person-worship began to be so acutely emphasised, very serious differences began in all circles and departments of work with which Mrs. Besant was connected.

In the same summer of 1911, the Hindu University movement, begun in 1904 but dormant in the *interim*, was taken up strongly by its promoters, a scheme of Mrs. Besant's first discussed amongst friends in 1907, for a 'University of India,' on all-including theosophical lines, having been made impracticable by the wish of Musalman leaders for a separate University. It was tacitly understood by all concerned, from the very beginning of the Hindu University movement, that the Central Hindu College would serve as nucleus. This was obvious—on grounds of aims, ideals, public sentiment, as also of finance. There could be no sense at all in keeping the Central Hindu College out of that movement. The Hindu public could not give monetary support to the C. H. C. separately from the Hindu University; and the Hindu University could only be glad to have a ready-made first-class College to begin with. Some of the foremost supporters and workers of the Hindu University had already been

long connected with the C. H. C. as Patrons, Vice-patrons, or Trustees. So the Central Hindu College management and the Hindu University movement were only too anxious all along to interwork and amalgamate.

But a very great difficulty was caused by the simultaneous over-zealous propagandism of Mrs. Besant and her followers in respect of the O. S. E. and 'neo-theosophy'. The confidence of the Hindu public in the catholicity of spirit of the C. H. C. management was greatly disturbed.

In August 1911, the trustees of the Central Hindu College, to allay the apprehension in the public mind that the Central Hindu College was being diverted from its constitutional broad and liberal Hinduism into a bizarre and unhealthy person-cult and bigoted Second-Adventism, passed formal resolutions to the effect that the Institution had nothing to do with such Orders as those of the *Rising Sun* or the *Star in the East*. But such resolutions clearly could not abolish the emotionally-delicious sectarianism into which Mrs. Besant and her pledged 'Group' had now converted their former less-immediately-sweet-humanitarianism.

However, after much difficulty and discussion in the press, caused by the vagaries going on in the C. H. C. and elsewhere, certain conditions were agreed upon in writing, as below, between the promoters of the Hindu University on the one hand and Mrs. Besant on the other, on 22nd October 1911. The conditions were : 1. "That the name of the University shall be Hindu University. 2. That the first governing body shall consist of representatives of the Hindu Community and Mrs. Annie Besant and representative Trustees of the C. H. C. 3. That the theological faculty shall be entirely in the hands of the Hindus. 4. That the petition for a charter now before the Secretary of State for India shall be withdrawn." Shortly after, on 24th December 1911, resolutions were passed by the Trustees, agreeing that the Central Hindu College should become part of the Hindu University. Neither the promoters of the University nor the C. H. C. Trustees have deviated from the conditions and the policy agreed to by them and Mrs. Besant ; only she has changed her attitude.

The neo-theosophic propagandism within (as without) the Central Hindu College continued, even after the above agreements and

resolutions, in a score of evasive and elusive forms. Inner 'Groups' and 'Esoteric Section groups' of persons formally pledged to obedience of Mrs. Besant, 'Leagues of Service' of various kinds, 'orders of S. E.' and 'S. I.' and 'D. I.' 'Co-masonry Lodges,' 'Temples of the R. C.' and corresponding badges, bands, 'regalia,' 'jewels,' and 'pink' and 'blue' and 'yellow' scarves and 'magnetised ribbons' and 'stars' in pin, brooch and button forms, etc. multiplied and replaced one another in interest like mushrooms in the raintime—a very fever of restless sound and movement hiding lack of substance and of wise purpose. Fuss of the most absurd and mischievous kind became rampant. Lectures, meetings, night-classes, outside the college rooms and buildings, took place perpetually in the neighbouring T. S. premises and private residences, for expounding the doctrines of neo-theosophy and specially the book called *At the feet of the Master*, alleged to have been written down by Alcyone J. Krishnamurti, as the embryonic scripture and revelation of the 'Embryo of a New Religion' as Mrs Besant declares the O. S. E. to be. Resident students were advised, and a number of them began, to keep photos of Alcyone as the 'vehicle' of the 'coming Christ' and himself an 'Initiate of the Great white Brotherhood,' (and Mrs. Besant and one or two other living persons, 'on the threshold of divinity') and to worship them with flowers, incense etc. Old and young believers prostrated and genuflected literally, at the feet of the living original when within reach. Efforts were made to so allot the seats in the Boarding Houses of the College that a number of the pledged 'Group' should have charge of and influence three or four juniors and gradually lead them in the direction of the 'Group' and 'its only true faith'. The then Principal of the College (who had founded the O. R. S.) proclaimed in his lectures in the neighbouring T. S. Hall and elsewhere, that he was a 'High Disciple of the Master'; and [that the] Central Hindu College was "founded only to prepare for the advent of the world-Teacher." The legitimate work of the college was neglected and suffered, and lack of discipline and insubordination towards those teachers, professors, and other office-bearers who did not approve of these doings, began. Yet for the sake of old personal friendships and past collaboration, these insubordinations and breaches of discipline were *persistently overlooked and smoothed over*, by the older Trustees and Managers, instead of

being "fanned into flame" as Mrs. Besant *most incorrectly* alleges. Even to the extent of neglect of their plain duty, they continued to avoid taking formal steps to call to account the pledged votaries of Mrs. Besant on the Central Hindu College staff who were disregarding and breaking in the letter as well as the spirit, the wishes and resolutions of the Trustees. *No official action* was ever taken with regard to any of these doings except twice; once, as already mentioned, when resolutions were passed by the Trustees publicly dissociating the College from the new strange Orders in August 1911, and again in May 1912, when the Managing Committee requested Mrs. Besant as Editor of the Central Hindu College Magazine not to introduce her pet 'World-Teacher' into the pages of that Magazine as had then recently been done. It seems that within or without the O. S. E., there is yet another core-Order, called the 'O. S. I.' about which Mrs. Besant and other friends evaded giving information when asked, but which, it seems, was formed in 1911, and consists of the *creme de la creme* from amongst the (then) Central Hindu College students and others who are being specially trained for acting the part of apostles when Alcyone receives the *afflatus* and takes up the role of the 'Coming Christ.'

In 1912, a public discussion was carried on in the pages of *Theosophy in India*, as to whether the pushing of the O. S. E. with its very specific and dogmatic *credo*, within the Theosophical Society, in the fashion in which such pushing was being obviously carried on, was or was not in accordance with the constitutional Rules and objects of the Theosophical Society. For the inception of this "Discussion *re* Theosophical Society policy", the undersigned was undoubtedly responsible; and hence perhaps the special anger against him. At that time he was the General Secretary of the Indian Section of the Theosophical Society (as well as Secretary of the Central Hindu College Trustees.). As such he felt it his duty to invite, in the pages of the Sectional Gazette, the attention of the members of the College to the imminent danger of the broad and all inclusive objects of the Theosophical Society being swamped by the clear-cut, narrow, exclusive and zealously-propagated *credo* of the O. S. E. As the result of these discussions, Mrs. Besant admitted publicly that the O. S. E. was "the Embryo of a New Religion" which "must not be identified with the Theosophical

Society.....the representative of Universal Religion", but claimed that she had the right to push any other opinion. Other members differed entirely from this extreme theory and profession (which, as will appear in a moment, worked out very peculiarly in the hand of Mrs. Besant), and while unable to question the obviously uncontrollable right of every one *to think and believe* as he pleased, thought that the right *to preach and proselytise* was limited within the Theosophical Society by the constitution of the Theosophical Society.

In any case, the Discussions failed to change Mrs. Besant's practice in the Theosophical Society, as the Trustees' Resolutions had failed to check the O. S. E. propagandism by [the 'Group' within the Central Hindu College. She went on nourishing and developing this parent-bursting 'Embryo of a New Religion' within the womb of the Theosophical Society in such a fashion that the father of its Juvenile (figure) Head found himself compelled to go to the Civil Courts to recover from Mrs. Besant the custody of his minor sons, *viz.*, the Head of the O. S. E. and his younger brother, who were being exploited and transformed into 'shows' for no fault of their own. Mrs. Besant, on her part, found it desirable, as a tactical counterblast, to go, together with another member of the Esoteric Section, to the Criminal Courts, with charges of defamation against various people, charges based on a newspaper article referring specifically to another person and published nearly two years before. She wrote at the time in one of her many journals, of her, "Captains fretting under the embargo laid upon them by their General (herself), and springing out upon the enemy as soon as the prohibition was withdrawn" by her, etc... These cases began with the winter of 1912-13. In April and May 1913, both the Civil and Criminal Courts decided against Mrs. Besant. The two judgments at least ought to be perused in full by every one who would learn facts accurately. Messrs. Goodwin & Co. (Mylapore, Madras) have published the proceedings of the Civil Court case, in a separate volume, entitled "Mrs. Besant and the Alcyone case." The contents speak for themselves. Appeals and applications to higher Courts by her are now pending.*

* In respect of the Criminal Case, the Madras High Court has since upheld the Presidency Magistrate's order and decided strongly against Mrs. Besant.

1 Other regrettable occurrences took place in this last winter so eventful for the Theosophical Society and the Central Hindu College. Because the German Section, under the General Secretaryship of Dr. Steiner, opposed the pushing of the O. S. E. within the Theosophical Society in Germany, Mrs. Besant, as President of the Theosophical Society, in March 1913 dischartered and expelled from the Theosophical Society the whole of that Section, with all its branches and over two thousand members, cancelling the diplomas of these. She so successfully worked her theory (that any one may *push within* the Theosophical Society any view he pleases) that she has *pushed out* of that Theosophical Society all these two thousand members and more at one push—simply because they did not approve of her O. S. E. propaganda. It appears that in the course of the last few months, the two thousand have swelled to more than three thousand, because of resignations, in consequence of this high-handed procedure, in England, France, Italy, Swtzeland, Austria, Sweden, Russia, and elsewhere also. Such an autocratic, unconstitutional and tactless act, undoing the good work of a whole generation of labourers in the cause of universal brotherhood and the federation of the nations, would have been inconceivably impossible for Colonel Olcott, or even for the Mrs. Besant of five or six years ago. The various Sections of the Theosophical Society have always been understood to be entirely autonomous. They might make their own rules and additional conditions of membership. Individual branches have been permitted to be denominational, even as individual members may and do have their own private creeds, without seeking aggressively to convert others. With a little more tact and balance and a little less self-assertiveness and impulsive haste, with a few more of the long-sighted counsellors whom she has “shaken out” (in her favorite phrase) and a few less of the ‘obedient’ courtiers whom she has ‘taken in’ instead on the General Council of the T. S., she could most easily have arranged to put the O. S. E. members of the T. S. in Germany into separate Branches and a Section of their own and retained all the older members also intact. But as she has publicly stated, all the members of the General Council of the T. S. now belong with one or two exceptions perhaps, to the ‘Esoteric Section’, prime condition of membership of which is *the formal written pledge of absolute obedience to Mrs. Besant*; and so while the loud profession is freedom of thought ‘for all’, the practice

is sedulously 'for herself and her pledged votaries only'; while the theory is that the O. S. E. "must not be identified with the T. S." the practice is that the T. S. must be merged in the O. S. E.

Let us turn to the C. H. C. to bring the narrative up to date. In March-April 1913, there came into the hands of another Manager and Trustee, a printed 'Letter', covering some three foolscap pages, bearing the signature of the gentleman who was then Principal of the C. H. C., the date 20th October 1912, and the imprint of Mrs. Besant's *Vasanta Press*, Adyar, Madras, and not bearing any word like 'private' or 'personal' or 'confidential.' In this 'letter' amazingly extravagant and fantastic statements are made as regards Mrs. Besant; she is hailed repeatedly as one who is "*to become one of the greatest rulers of the world of Gods and men*"; mention is made of "*the recognition of the God without us which made us members of this Group, Group from which we draw our life today;*" it is said that "*her light to ours was and is as the rays of the sun at noon time to the rays of a lamp at night, and we did not desire to examine the sun to see under what condition it might possible ray forth a more dazzling brilliance; and the members of 'Group' are reminded that "we pledged ourselves in our hearts that we should strive to become her true and loyal servants," that "we have determined to follow her and support her to the uttermost," and that "however much she might become discredited even by those nearest and dearest to her, we at least would remain true to her, seeking only to understand her and to help in carrying out her plan, whatever it might be."* Thus complete was the hypnosis and surrender of reason that was sought to be effected amongst the votaries. It was a case of emotionalism run amuck. The finest emotions, useful, beautiful, nay necessary to a full and rounded life, when controlled and well-directed by a balanced wisdom, become instruments of disaster when allowed to become masters instead of servants and to run away into wrong paths. The sublime and the ridiculous, health and disease, are separated only by a hair's breadth. World conditions to-day no doubt are such that any and every thoughtful person may rightly pray most fervently for the manifestation of great souls or divine messengers or incarnations to remedy them; yet this is very different from unquestioningly and actively believing this or that particular person to be, or to be the

present or future vehicle of, a world-Teacher or world-Ruler, etc., without any more adequate proof than the behests of Mrs. Besant. Bogus avatars and charlatans and swindlers are very numerous in history.

The trustee and manager into whose hands a copy of this astonishing document came with the information that *it had been circulated amongst a number of the Central Hindu Collage Students*, informed the secretaries of the college, and sent the letter, with comments, for publication in a daily paper, in order to show to the public how the person-worship- creeds of Mrs. Besant's 'neo-theosophy' were being sown and grown within the C. H. C. despite the resolutions of the Trustees.

On publication of the rhapsody a great outcry, on the lines of 'injured innocence' was raised by members of the 'Group', and the undersigned and others were charged with 'dishonourable' persecution' and 'hatred' of Mrs. Besant and her followers. (These words are repeated by Mrs. Besant in her article under reply). It is not quite clear what made these persons peculiarly sensitive at this particular time ; for not very much less ecstatic statements had been made before, times out of number, by them and by Mrs. Besant, in public speeches and writings. Perhaps the lawsuits had made the atmosphere especially tense. As for the 'dishonourableness' of the publication, competent judges of such matters have pronounced that it was dishonourable only if it be dishonourable to expose what cannot be called otherwise than *gross treason* to the constitution and the ideals of the Central Hindu College, and to bring to light, and to the bar of public opinion, underhand or half concealed or openly defiant efforts to convert students into puppets of Mrs. Besant by means of a grotesque person-worship and demoralising and soul-stunting cult of blind obedience to her.

After the publication of this letter on the 13th April 1913, (in the *Leader* of Allahabad,) and after the delivery of judgment against Mrs. Besant on the 15th April 1913, in the civil case at Madras, and with her previous approval, out of a total of about seventy members

of the Central Hindu College and the attached School and Girls' School, some twenty (half-a-dozen honoray and the rest salaried) —all pledged members of the 'Group' and the 'Escteric Section'— presented an ultimatum, on the 27th April 1913, to the Trustees and Managers to the effect that unless the undersigned was "condemned, publicly, unequivocally and unreservedly," they would resign in a body. Presumably the idea was that if such condemnation was made, the undersigned and a number of the other oldest workers of the Cental Hindu College who were opposed to the propagation of neo-theosophy, in its various forms, within an institution founded for far other purposes, would naturally resign and withdraw; and then the whole College-and-School full of some one thousand impressionable youths and boys and one hundred girls would become the happy hunting ground and recruiting preserve of the propagandists of 'neo-theosophy', pledged to absolute obedience of Mrs. Besant, the protectress of that Head of the 'Embryo for the New Religion' who was the destined vehicle of the 'world-Teacher'; and if the condemnation could not be secured then they could retire under cover of the cry of 'dishonourable persecution' etc. from a place where their extraordinary doings were beginning to be challenged publicly. The Trustees and Managers saw no reason to condemn the undersigned as desired; and when the resignants refused to reconsider their condition, the Managers found themselves compelled to accept their resignation and look for others to fill their places.

Mrs. Besant herself posted to the Trustees on the evening of the 15th April 1913, from Adyar, a printed letter bearing the previous date, in which she says ".....I should have liked to have continued President of the Board of Trustees for the short time which remains ere the C. H. C. is merged in the Hindu Universitty. After fourteen years of work it would have been pleasant to have worked to the end. But I appear to have lost for some reason the confidence and good will of some of my old friends.....I therefore place my resignation.....in your hands.....If you signify your wish that the resignation should be accepted, I bid you farewell with regret.....If you say that I should remain,

I will gladly do so, until our cherished charge is handed over to the Hindu University....." The meeting of the Trustees which considered this letter, out of gratitude and regard for her past invaluable services to the College, requested her to remain President.

And now we have the very painful spectacle of Mrs. Besant "descending", as an Indian journal recently remarked, "from the role of Spiritual Teacher to that of revengeful person." She is now endeavouring to injure the C. H. C. of which she continues President, by creating a prejudice against it in the mind of the public of England, through the pages of the *Christian Commonwealth*, (-in India she has lost the confidence alike of the Indian and the English-) in a way which only the memory of her past good work prevents one from characterising adequately. Yet her present policy must be publicly and unmistakeably resisted by her former colleagues themselves, and in the interest of her own better self and of the preservation of her own past good work.

Verily, Mrs. Besant's crowning blunder, in a life full of blunders (admitted by herself in her *Autobiography* and elsewhere) as well as of good works and generous impulses, has been the asking for and the receiving of *pledges of obedience to herself without cavil or delay* etc.—an act of over-weening presumption against the very God in every man, which has called down upon her the wrath of her own indwelling spirit, so that ever since she encouraged and started them her mind has worked less and less correctly and confusion has fallen ever worse and worse upon her work, losing to the T. S. many thousands of old members, alienating from her all her old co-workers and co-founders of the C. H. C., and destroying the confidence in her of the Indian Public.

Such one-sided pledges of obedience to mere mortals, feeble and frequently erring, without even any adequate counterpledge of loyalty and service and rational and moral direction, have been associated in history only with that thing of soul-gloom and evil for which the English language has no other name than jesuitism, and the wonder is—or rather it is no wonder, but indeed the usual device in such cases—that while she is herself acting in these secret ways, she accuses Dr. Steiner of being "educated by the Jesuits" (a quite false

accusation, as Dr. Steiner has since asserted), and attacked the Jesuits of the present day also directly as a body, with charges of intriguing against her (*vide* the "Watch-Tower" notes in the *Theosophist*, during the last year or so) Her attitudes have become more variable than the rainy weather. One day she accuses the Roman Catholic and other Churches; next day she tries to explain away and apologise and soothe the down.

Great indeed is the change in Mrs. Besant's mind. From the somewhat over-eager democracy of her earlier years, through a restrained period of the golden mean of true Theosophy, she has now passed over to a grotesquely exaggerated and openly-avowed hierarchical autocracy (*vide*, e. g. *The Herald of the Star* for July 1912, one of her many organs.)

Down to nearly the close of 1911, the undersigned was struggling, on the one hand, though with ever-growing doubts and misgivings, in the pages of various Indian Journals, *for* Mrs. Besant, and *against* her critics; and, on the other hand, he was doing what he could by friendly private talks and remonstrances with Mrs. Besant and members of the pledged band, to check the evil growths within the T. S. and the C. H. C. But the subsequent rapid developments have forced him to realise with the deepest sorrow that Mrs. Besant and her pledged votaries have justified their critics and put her older friends to shame.

The "persecution" of which Mrs. Besant and her votaries accuse these older friends, is indeed the same in quality with which the lamb was charged by the wolf. Fortunately, in the present case the 'persecuting' lamb has had, up to now, the help of a protecting Providence, so far as the C. H. C. at least is concerned, in the shape of the support of the majority of the College Trustees and Managers. As to 'hatred' to object to take a pledge of confidence to Mrs. Besant, to demand tests and proofs of her ever-expanding claims to marvellous superphysical powers, and, worse, to express dissent from her policy of booming an all-unproven lad as the vehicle of an equally all-unproven 'World-Teacher' and fail to support her lawsuits and to cullodge her violently propagandist attitude is of course to "hate" her and to take up "a violently hostile attitude."

She says, "The Hon. Pandit openly declared that Theosophy would have no part in the Hindu University." It is not *Theosophy*

which is objected to ; for Theosophy is older than Mrs. Besant and is indeed nothing else than ' Atma-Vidya ', the Eternal Science of the Spirit, the very heart of Hinduism and of all religions. But it is Mrs. Besant's *neo-theosophy* that is objected to. At least *seven* of the Trustees and Managers of the Central Hindu College who have disapproved of Mrs. Besant's ways and policies in the recent controversy, are much older in membership of the Theosophical Society than Mrs. Besant.

Mrs. Besant's wildly reckless statements about the ' same great orthodox party ' engineering the Hindu University movement and " instigating the lawsuit " at Madras ; about " Extremists joining in the attack " ; about anti-English spirit " etc. are all *simply and utterly untrue*. It is enough to say here that in her first written defence in the recent civil suit at Madras, she made practically the same statements, and Mr. Justice Bakewell characterised them as " highly scandalous " and " irrelevant," and directed that " the written statement is ordered to be struck out, since it is impossible to separate the *objectionable portions* from the necessary assertions " and that a fresh and amended written statement should be filed by her. To show how incoherently her mind had been working latterly, I will only quote one instance out of her perpetual recent self-contradictions. In her article under reply she says, " the anti-English spirit..... is most regrettable " In a letter, dated 14th May 1913, which she addressed to all the Trustees of the Central Hindu College, and at the same time sent to the daily press (it appears, e.g. in the Allahabad *Leader* of the 15th May 1913,) she says, " only one thing is good in the present catastrophe—it is not a question of race. English and Indian have united to persecute Indian and English. Mr. Bertram Keightely joins hands with the Hon. Pandit Madan Mohan Malaviya on one side, and Mr. Arundale and Mr. P. K. Telang are united on the other. That at least is well." As an unquestionable fact it has always been most clearly understood that the help of competent and sympathatic English workers would be engaged and welcomed on the staff and the Senate of the projected University in ample proportion in respect of all secular matters. The *feeling* of the Hindu University Society may be inferred from the fact that it elected Mrs. Besant in the very beginning, *i. e.*, November 1911, as one of its three

Vice-Presidents, notwithstanding the immediately preceding controversies in the public press over her O. S. E. cult; and that of the C. H. C. Trustees from their requesting her to remain President despite her recent most remarkable sayings and doings.

Mrs. Besant has now started a rival "Theosophical Educational Trust", as she mentions at the end of her article under reply. This is a *most misleading misnomer*. A brief Prospectus of the Trust, Published in the Lucknow *Advocate* of the 8th May 1913, says "*The members of the Trust will all belong to the Esoteric Section of the T. S., and the President of the Trustees will be the head of Esoteric Section*", i. e. Mrs. Besant herself, with plenary "discretionary powers." What this means will appear in its fullness only when it is remembered that *members of the Esoteric Section have to sign a written pledge of absolute and unconditional obedience, without cavil or delay, to Mrs. Besant*. Can such a body be said to be *theosophical* at all? The work of the T. S. and of Theosophy is to "universalise aspirations"; that of the E. S. and neo-theosophy is expressly and acutely to "personalise" them. Indeed the Esoteric Section as at present organised and conducted is the veritable antipodes and anticlimax of the T. S. and of Theosophy. The spirit which will pervade education guided by such Trust may be easily inferred.

Let us conclude. When a person like Mrs. Besant, with a biography full of remarkable changes, full of fine works as well as bad blunders, having established herself, in her own belief and that of her pledged band, as the present chief Spiritual Teacher and Saviour of Mankind, as "the God without us" now and as the future "greatest Ruler of the World of Gods and men", suddenly adds on the *role* of political Saviour of India in particular and predetermined martyr in constant danger of assassination (*mirabile dictu!*) by anarchist miscreants, (for the quality of her own pacifism see her remarks in the *Theosophist* for 1912, on miner's strikes, suffragettes, Ulster-demonstrations etc.) and proclaims that those who differ from her are in league with those miscreants,—when this happens, what explanation can be offered to their own minds by her old friends, who have worked with her for almost a score of years, and served her as perhaps her own relations and children have not done, and as perhaps they have not served their own families (this means much more in

India than it does in the West where customs are different) but are now classed with such miscreants?

The only sad explanation that they can postulate is that she is suffering from mental delusions, and the only hope they can find is in praying that the delusions may pass and leave to them again her older and better self.

The following quotation from a recent small book on *Psychology* by Dr. B. Hart (*Cambridge Manuals*) may be of use in throwing light upon the sorrowful problem :—" *Delusions may be of all kinds, but there are two groups which call for special mention..... grandiose and persecutory.* In the former the patient believes himself to be some exalted personage, or to possess some other attribute which raises him far above the level of his fellows.....A patient who exhibits the second..... believes that deliberate attempts are made to harm him in some way. Thus he may believe that certain people are plotting to destroy his life. Both.....are often associated with *hallucinations*; voices hail the patient as the rightful owner of the throne, or cover him with abuse and threaten some dire fate. The two types are frequently combined; for example, a patient may maintain that he is a king, but that an organised conspiracy exists to deprive himself of his birth-right. In this way delusions are sometimes elaborated into an extra-ordinarily complicated system, and every fact of the patient's experience is distorted until it is capable of taking its place in the delusional scheme..... Delusions of grandeur are, indeed, almost invariably accompanied by delusions of persecution. The patient cannot conceal from himself that his claims to exalted rank and position are not recognised by his environment, but he rationalises this failure of recognition by persuading himself that it is the work of a malignant and envious enemy(p. 32,33,87)."

In view of her marvellous gifts of tongue and pen and their great power for good when rightly exercised, and of her noble work in the past, all her many friends and well-wishers can only pray now for her early restoration to her better self, knowing as they do that sincere prayer is one of the greatest and most beneficent of forces.

BENARES, INDIA:

BHAGAVAN DAS.

Dated 17th July, 1913.

THE TRADITIONAL DATES OF PARSI HISTORY.

(A paper read before the Society for the promotion of Zoroastrian Research on 25th October, 1913.)

I propose to devote an hour this evening to an examination of those traditional dates in the history of the Indian Parsis which, in spite of manifold contradictions and inconsistencies, are still quoted with an almost unreasoning confidence by many otherwise well-informed persons, on account of their supposed antiquity or perhaps, only for want of anything better to take their place. It must be a matter of sincere regret, all the same, to every one who desires to acquire and to diffuse a well-grounded knowledge of the history of our people in this country, that statements made on the margins and fly-leaves of comparatively recent manuscripts by persons of whose competence, sources of information and sometimes even names, we are most unblissfully ignorant, should continue to be taken upon trust and employed as arguments by scholars even in the twentieth century.

I have said that very few of these statements are properly authenticated and that some of them are absolutely nameless. But this is not all. They exhibit the most bewildering diversity amongst themselves and, if we are to believe them, the same event (the arrival of the Parsis at Sanjan) occurred in 772, 895 and 961 Vikram Samvat, i. e. 716, 839 and 905 A.D.

There is the same conflict as to the year in which the Persian Zoroastrians must, according to these dates, have first begun to abandon their homes for religion and conscience' sake. One of them would make it out to have occurred in 582 A.D., another about 651 A.D., and a third as late as 721 A.D. (777 V. Samvat.)

A much later event, about which for that reason, if for no other, we might suppose they would be in agreement, is the subject of a similar conflict. The Atash-Behram is said to have been brought from Bansdah to Navsari, according to one of these entries, in 1472 V. Samvat, i. e. 1416 A.D., according to another in V. Samvat 1475, i. e. 1419 A.D., and not the least instructive fact about these rival dates is that both of them are demonstrably wrong, and that the Iranshah fire was taken to Navsari many years afterwards.†

† Parsi Prakash p. 5 and Note.

The best known and most important of these traditional entries is the statement which makes Friday, Roz Bahman, Mah Tir, Shravan Sud 9, (V.S. 772) the date of the first landing of the Persian Zoroastrians on Indian shores at Sanjan. For this there has hitherto been no older authority than Dastur Aspandiarji Kamdinji,—in whose pamphlet on the Kabisah Controversy of 1826—*Kadim Tarikh Parsi-ni Kasar*—it first appears. But I have found it lately on a blank page in a MS. containing the *Kissah-i-Sanjan* and other tales in Persian verse, which belongs to Mr. Maneckji Unwalla and which must be at least one hundred and fifty years old. The actual words in this Manuscript are,

સંવત ૭૭૨ વર્ષે શ્રાવણ શુદ્ધ ૯ વાર શુક્ર રોજ ૨ માહ ૪ સને ૮૫ ધન-
જન્મદી એવે દંને શ્રી ખોરાસાનથી વેહેદીનાન શ્રી સંજાણ મધ્યે માહારાજ્ય શ્રી
ગદિરાણાનાં વખતમાં આવેઆ.

The gist of Dastur Aspandiarji's narrative, which throws light on some dark places, is that the Zoroastrians in Persia were, thanks to their knowledge of the Zend Avesta and the Jamaspi, warned forty-nine years before the accession of Yazdajird of the Arab domination that was to come and that some of them *forthwith* abandoned their homes for the woods and hills of Kohistan, in which they spent a hundred years in all.

આપણો જરથોશતી શ્રીરક્ષા ખુરાશાનનો રેહનાર નજીમ તથા દીનમાં ઘણા કાષેલ
અને ખખરદાર હતા. તે લોકોને જન્મવશતા તથા જામાસપી કીતાબોથી ખખર હતી જે
મહમદ પેદા થાશે તેથી આપણી પાદશાહી જશે અને આપણો મુલક અરખોના હાથ
હેઠળ વેરાન થાશે તે થકી આપણી દીન મજહબ રહેશે નહીં એહવું જાણીને પાદશાહ
ખુસરો પરવેજના વખતમાં દીનની પોતાની આલાત અને તમામ કીતાબો લઈને પાદશાહી
છતાં ખુરાશાનથી નીકલેઆ તેને આજદીન શુધી ખારશો ચુમાલીશ વરશ થયાં છે અને એ
શ્રીરક્ષા સહીસલામત આખુશીથી પહાડોમાં આવી રહેઓ તે જગો ઉપર દીનશાયે
કાએમ વરશ ૧૦૦) એક સો સુધી રહ્યા અને આપણો છેલ્લો પાદશાહ તખ્તે બેશશે તે
તે ૪૯ ઓગણપચાસ વરસ અગાઉ આપણુ લોકો ખુરાશાનથી નીકળેઆ. તાર પછે પાદ-
શાહ ધનજદનરદના વખતમાં કખીશો પડેઓ તે છેલ્લો કખીશો આવાં મહીનામો આવેઓ
તે કખીશો પાહાડોમાં કીધો * * * હવે મુશવમાનોનો દોર મુલક માંહાં ફેલાવા લાગો
તે વારે આપણા માંહાં નજીમી લોકો હતા તે લોકોએ રમલ નાખેઓ તેથી એહવું માલમ
પડેજી જે આપણો મજહબ હીદોશતાન શીવાએ ખીજી જગો રેહનાર નથી. તેહવારે
સરવ લોકો એક દીલ થાઈ પાહાડોમાંથી નીકલેઆ. (pp. 122-6)

He then tells the story of the fifteen years spent in old Hormuz and the nineteen at Div, adding on his own authority, (whatever value *we* may attach to it), that it was at the latter place that they acquired a knowledge of the Indian vernacular and Sanscrit learning and that they were obliged to seek a new home because the customs of the faith could not be properly observed there on account of the rule of the Portuguese? Rule of the Portuguese at Div in the 8th century of Christ!!

તાહાં દીવમાં હીંદુશતાની જુગ્માન તથા શેહશકરતનો એલમ શીખેઆ પણ તાહાં શીરંગીના અમલના સમયથી દીવનો મારગ શારીપટે ચાલી નહી શખેઓ. (p 126.)

The novelty introduced by him in the tale of the storm is that the refugees vowed not only an Atashbehrām but a Baj and Afringān in the name of the angel on the Behram-roz of every month.

(હમેશ બેહરામ રોજને દહાડે બાજ તથા આફરિંગાન કરાવવાં).-(p. 127.)

In the account of the landing also he is much more circumstantial than the *Kisseh*. He informs us that the Raja forbade any one to land except *four* of their wisest, on which that number of Mobeds went up to the Hindu chief, and again affecting that Perfect Number of the Pythagoreans, he asserts that the *four* Mobeds asked for a *four* days' respite, when the Raja required them to expound the principles of their faith, which they did in sixteen shlokas—the square of *four*.—Then follows the important passage about the landing which has been the subject of endless discussion as well as confusion among us.

તારે રાજાએ બારકશે ઉપરથી ઉતરવાનો હુકમ કીધો તેથી શરવે લોકો શંખજા માહાં ઉતરેઆં. તે દીવશનો રાત્રે શાહાતશાને બોહોતેર આવજુ શુદ્ધ ૫ વાર શુકરે રોજ ૨ બહમન અને માહ ૪ તીર હતો તે દીવશે શંખજામાહા ઉતરી મુકામ કીધો હતો. (p. 149).

There is nothing added to the *Kissah* account of the first Atash-behrām except that the day of installation is said to have been Roz Adar Mah Adar, without, any mention of the year. Then again however, there is no notable departure from Bahman's narrative except that in telling the tale of the Sack of Sanjān, Dastur Aspandiarji declares that the Iranshah was sent away to the Bansdah jungles before the battle with Alafkhan and makes no allusion whatever to the twelve years during which it is said by Bahman to have been hidden at Bāhrot.

તેથી આપણા લોકોએ હથીઆર બાંધવા કયુલ કીધાં અને શરવે લોકોએ વીચાર કરી આપણા આતશ બેહરામને વાંસદાના જંગલમાં પાહાડમાં મુકામ કરી કેટલાએક હીરબુદો શાયે મોકલેઓ અને જે કોષ લગાઇ કરનારા હતા તેનો શુમાર કહાડેઓ તેવારે ૧૪૦૦) ચઉદાશો લરાક મરદ નીકલેઆ. (p. 153.)

He then sums it all up thus with an eye to the real object of his pamphlet.

હવે આપણા લોકો સન્નાંણમાં ઉતરેઆ તે દીનથી હીશાખ કરતાં આપણા હીદોશતાનના પારશીઓની તારીખ શહી થાએ છે તેહનું સહમજવું એ જે શન-નાણમાં ઉતરેઆનો દીવશનો શને ૭૭૨ શાતશો બોહોતેર શાંવણ શુદ્ધ ૯ શુકરવાર તીર મહીનો ને બહમન રોજ હતો તેહને હાલ શવંત ૧૮૮૨ સુધી ગણતાં ૧૧૧૦ અગીઆરશો ને દશ વરશ થાય છે. (p. 157)

It is needless to add that most of the new features in this narrative are of no particular interest or importance. They only supply additional illustrations, if such were wanted, of the process by which unauthorised accretions grow around a small nucleus of primitive tradition. But there are two points which have an important bearing on the chronological question and deserve notice, in as much as they supply the links that were hitherto wanting for arriving at a just notion of the mental processes by which many of these results have been arrived at.

The first and most instructive is the interpolation of the apocalyptic or prophetic element into the narrative of Bahman. The Persian Zoroastrians are said to have known all about "the evil to come" and to have even made arrangements *in anticipation*, for their personal safety and liberty of conscience, *forty-nine years before* the accession of the last of the Sassanians, and nearly a decade before the beginning of the reign of Khosru Parviz, one of the longest and most glorious in the Sassanian epoch. The reason of all this strange patchwork it is not at all difficult to understand. The Dastur had seen somewhere the figure 772 which I have shewn to exist in a MS. written probably before he was born, but it had to be fitted into the *Kissah* account of the 100 years in Kohistan and, the 15 and 19 years spent at Hormuz and Div. If he had followed Bahman closely, the date of the landing would have been 765 A.D., 770 A.D., 775 A.D., or 785 A.D., according as the starting point adopted was 631 A.D., the accession of Yazdajard, 636 A.D., the date of the battle of Kadisiyah, 641 A.D., the disastrous year of Nehavend, or 651 A.D., that of

Yazdajard's murder. In no case however, could it have been anything near 716 A.D. (772 V. S.), and the only way to obtain that number was to subtract from the lowest of the four figures, 765, the number 49, make the wanderings in Kohistan commence forty-nine years before the earliest possible date that could be taken, viz. 631, A. D. and press the Zend Avesta and the Jamaspi into his service. Thus $A.D. 631 - 49 = A.D. 582 + 100 \text{ (Kohistan)} + 15 \text{ (Hormuz)} + 19 \text{ (Div)} = 716 \text{ A.D.} = 772 \text{ Vikram Samvat.}$

The traditional date of the consecration of the first Indian Firetemple at Sanjan,—Roz Adar Mah Adar 772 V. S., 721 A.D., is nothing more than conjecture, a corollary of this *blundered* figure for the landing. As Bahman himself is absolutely silent about the period that intervened between the arrival of the refugees and the consecration of the fire-temple, and merely says that one day the Dasturs waited on the Raja for permission to build an Atashbeheram—it was *assumed* that many years had not elapsed. Perhaps it was thought by the glossators a matter of filial duty also to believe, that their devout ancestors had not allowed an unduly long interval to pass before fulfilling the vow which they had made in their time of trouble. Five years were consequently taken to be sufficient for preparations, and Roz Adar Mah Adar was chosen in preference to any other day because it was that of the old Adar feast or Festival of Fire.*

I will now take another of these entries, which is not at all generally known. Ervad Maneckji Rustomji Unwalla has two miscellaneous volumes of Avesta, Sanscrit, Pazand and Persian writings in which it occurs in two forms: one in the Gujarati character, another in the Pazand. The MSS. appear from a number of colophons scattered about in the odd corners of different folios to have been written by Ervad Darabji Maneckji Pahlanji Fardunji, about 1750 A.D., Samvat 1806. The substance of both the entries is found in two places in the Introduction to Ervad Sheriarji's *Neriosengh*, (Pt. II. pp. XVIII-XIX.), but with the *important omission of the last item.*

In one of these MSS., we are promised on folio 274, (E. M. U. 12) ('સંવત ૧૪૭૫ માં આતશબેરાંમ શંભનથી લાગેઆ તેની ઉકડત') a "detailed account of how or when the Atash Behram was brought from Sanjan." This promise is however not fulfilled there but on a subsequent page in which we read in Gujarati: (Folio 290).

* (Alberuni, Chronology of Ancient Nations, W. Sachau. p. 211.)

સંવત ૭૭૭ માં શ્રી ધરાન જમીનથી દસ્તુર તા. બેહેદીનુએ કુચ કીધી તે વગત લખીસિ "વરસ."

| | |
|--------------------|-------|
| ૫૦ મુતફરક વાસ | ૫૦) |
| ૧૦૦ કોહેસ્તાનમાં | ૧૦૦ |
| ૧૫ હરમજદમાં | ૧૫ |
| ૧૯ દીવમાં | ૧૯ |
| ૩૦૦ સંજનમાં | ૩૦૦ |
| ૧૪ વાંસદિ | ૧૪ |
| દરતુશારી બાકી રહી. | [૨૦૦] |

The Pazand entry on Folio 119 of E. M. U. 11 is as follows :

સંવત ૭૭૭ સાતસીતોતરમાં ધરાન જમીનથી દસ્તુર મોબેદો એવા બેહેદીન અજેખતે કુચ કં.

| | |
|---------------------|---------------|
| મુતફરકવાસ | સાલ પનગ્ગહ. |
| કોહેસ્તાન | સદ સાલ. |
| હરમજદ | પાનઝંદેહ સાલ. |
| દીવ | તુઝંદેહ સાલ. |
| સંજન | સીસદ સાલ. |
| વાંસદે | ચહારદેહ સાલ. |
| દર નોસારી બાકી રહી. | [૨૦૦] |

A similar statement—but with some differences—is found in a Miscellaneous Notebook of the late Dastur Erachji Sorabji Meherji Rana's, copied from some source which, contrary to the practice of that laborious and painstaking scholar is not mentioned.

શ્રી ધરાણથી દશતુર તથા બેહેદીનોએ કુચ કીધી અને તાંહાંથી નીશરેઆ સંવત ૭૭૭ માં તેહને સંવત ૧૮૨૯ લગે તથા શને ૧૧૨૪ ધપનજનરદી લગીન વરસ ૧૦૫૨ આગેઆં તેની તદ્દશીલ છે.

- ૫૦ મુતફરક રાહમાં ધઆને પરચુતન જગાઓમાં તથા આમોમાં વરસ.
- ૧૦૦ કોહેસ્તાનમાં વરસ.
- ૧૫ હરમજ શેહરમાં વરસ.
- ૧૯ દીવ શેહરમાં વરસ.
- ૩૦૦ સનગજામાં વરસ.
- ૧૪ વાસદામાં વરસ.
- જુમલે ૪૯૯

૫૫૪ શંવત ૧૨૭૫ માં નોશારી આવેઆ તેને શંવત ૧૮૨૯ અને ૧૧૪૨ ધ્યજ્ઞદે-
જરદી લગીન ૫૫૪ થાયાં છે.

જુમલે ૧૦૫૨

શ્રી આતશબેહેરામ સાહેબને નોશારી ચાંગાશાહ વગેરે અનજુમન લાવેઆ તે
શંવત ૧૪૭૨ ધ્યજ્ઞદેજરદીમાં લાવેઆ. તેને શંવત ૧૮૨૯ અને ૧૧૪૨ ધ્યજ્ઞદેજરદી
લગીન વરશ ૩૫૭ થાયાં છે. †

Now $777 + 50 + 100 + 15 + 19 + 300 + 14 = 1275$ only. But the total is 1475. It follows that we must suppose the writer of the E.M.U. MSS. to have meant that they spent the (બાકી) remaining 200 years in Navsari, in which of course he follows the *Kissah*. You will note here that the speculative chronologer,—whoever he was—to whom we are indebted for this reckoning, had a terminal point and wanted a starting point or vice-versa. If he had worked backwards and attempted to follow the *Kissah* closely, he would have had to put the starting point of the wanderings in 761 A.D. = 815 V. Samvat. Thus,

S. 1475 — 14 (Bansdah) = 1461 — 12 (Barot) = 1449 — 200 (Gujrat towns) = 1249 — 300 (Sanjan) = 949 — 19 (Div) = 930 — 15 Hormuz = 915 — 100 (Kohistan) = 815 Samvat = 761 A.D. But there was no traditional figure corresponding to this. The traditional dates were only A.D. 716 and 721, and of these, the last was the nearest by five. What was to be done? Why, to draw upon the vague tradition which spoke of a cycle of forty-nine or fifty-one or fifty years' wanderings in Kohistan. That there was some such notion floating about, some faint idea of a cycle of fifty (or forty-nine or fifty-one) which was differentiated some how from the century spent in Kohistan, is apparent from the manner in which Dastur Aspandiarji also has handled his figures. The difference between the two methods is this. Aspandiarji made the 49 years a part of the Kohistan century, placing them in the very beginning. The other speculator placed it at the end and tacked it on there, for Aspandiarji's treatment involved the unthinkable supposition of making the wanderings commence at a time when there were no signs of the fall of the Persian monarchy.

But this gave him only V. Samvat 789; Thus,

V. Samvat 1475 — (14 + 12 + 200 + 300 + 19 + 15 + 100 + 50) = 1475
— 710 = 765 V. S. = 709 A. D.

† Navsari Mehrji Rana Library MS. F. 23.

But this also did not fit in with any of the traditional figures. What then was to be done! Why, knock out the 12 years of Bahrot, for was there not a tradition (of which also we have heard the echo in Aspandiarji, and which is the *second* point above referred to), that the Sanjan fire was sent to the Bansdah jungles *at once* and *before* the sack. The account would then stand thus :

Samvat 1475—(14 + 200 + 300 + 19 + 15 + 100 + 50) = 1475 — 698
= V. S. 777 = 721 A. D.

And so we get a figure identical with one of the two traditional numbers. It is not made the date of the Arrival, because that would entail the unthinkable notion I have already referred to, but of the Commencement of the Wanderings—two very different events, it is true, and separated by many decades, from each other ; but are not the Numerals exactly the same as those handed down from old times for some *great event*,—whatever it was—and is that not sufficient !

Now how did this idea of a fifty year's additional wanderings originate? I believe we must look for the source in the *Kissah*—a couplet of which has been ingeniously made a peg on which to hang this new item,

چو از شاه یزد جرد شاهی برفتند — که جدیدین آمد و تختش گرفتند
از آن مهت شکست گشت ایران — دریغ آن ملک دین افتاده ویران
بدانگهی شده هرکس پراگند — هر آنکر داشت دل برزده و پازنده
چوبه دینان و دستوران سراسر — نه کار دین نهان گشته بیکسر
مقام و جای و باغ و کاخ و ایوان — همه بگذاشته از بهر دین شان
بکوهستان همی ماندند صد سال — چو ایشانرا بدینگونه شده حال

“When the Kingdom had departed from King Yazdajard and the enemy of the faith came and seized his throne, from that period Iran was shattered. Alas, that that land of the True Faith became desolate. In those times, or during that period (*Badāngāhi*) everyone was scattered, (*Parāgand*), everyone whose heart was bound up with the Zand and Pazand. Then the Behdins and the Dasturs concealed themselves altogether and could not perform the ceremonies of the Faith, and they abandoned for the sake of their religion their habitations, places, gardens, palaces and halls. They remained a hundred years in Kohistan, when their condition became of this description,” (*i. e.* when they were unable to perform the ceremonies of the faith on account of persecution.)

If we narrowly examine the language of Bahman, we can easily understand the mental processes of these latter-day chronologists.

‘When the Kingdom had departed from King Yazdajard, from that period, Iran was shattered.’

This couplet can furnish and to our knowledge has furnished three different starting points and therefore three different dates for the arrival at Sanjan—770, 775 and 785 A. D.

It would not be at all difficult to maintain that the Kingdom departed from the Sassanians in 636 A. D., when the Persian host was routed at Kadisiyah,—or in 641 A. D., when the doom of the Iranian Monarchy, was pronounced on the fatal field of Nahavend, or in 651 A. D., when the hapless monarch was murdered in the Mill at Marv-i-Shahjān. According as one or other of these three starting points was preferred, one or other date would be put forward as the true year. Indeed, Mr. J. J. Mody, favoured 775 in 1903*, 765 in 1905* and stood up for 785 in 1908,† and 721 is, as I have shewn, only a manipulated result of 765 or perhaps 770.

If we proceed further, we read بدانگه (Badāngāhi) “During that period or that interval, everyone was scattered,” and it is only after this statement about having been scattered, that we are informed of the Dasturs and Behdins concealing themselves in Kohistan and remaining there a hundred years. Now بدانگه (Badāngāhi) is a delightfully vague phrase which may be made to mean a period of almost any length or brevity. It was also noted, in the usual style of glossators, that پراگنده (parāgandan) came first and نپان شدن (Nihan shudan) afterwards. What more natural than to suppose that a certain period intervened between the loss of the monarchy and the beginning of the concealment in Kohistan and then to take this initial period to have been about half as long as the Kohistan Century?

And there you have the genesis of the Fifty years of ‘مُتَفَرِّق’ Mutafarrak, which is the exact Arabic equivalent of the Persian پراگنده “parāgand.”

A few words about the minor and feebler streams of tradition to which I have more than once alluded in the course of this discussion will not perhaps be out of place here. That all sorts of confident statements about details were interpolated in course

* B. B. R. A. S. Journal Vol. XXI p. 10 and Centenary Volume p. 234.

† A few Events in the Early History of the Parsis p. 9.

of time, we have already seen from the narrative of Aspandiarji. We know that tradition abhors a vacuum and dearly loves to fill up any little gaps that happen to have been left. We have heard of the four Dasturs, the four days of respite, the Bahram Roz Afringan and we all know that the explanation of Parsis not touching beef is still connected in the popular mind with an undertaking to that effect supposed to have been given to Jadi Rana at the time of landing, although there is not a word about beef eating in the five conditions imposed by the Hindu chief in the Kisseh-i-Sanjan or in the famous sixteen Shlokas of Akàdhàru.

All this points to other streams of tradition and we have a proof of the same in the curious 'Discovery of the Banyans and the Persees' of Henry Lord, (1621) who was at Surat about the same time as Bahman lived at Navsari and who wrote his account from information given by a Parsi of that town "whose long employment in the Company's service had brought him to a mediocrity in the English tongue."

After relating that the "Arabian captains of the sect of Mahomed" invaded Persia in the reign of Yazdajard and that Yazdajard "was forced to fly to Karason (Khorasan) where he died suddenly," he says :

"These Persees not enduring to live contrary to the precept of their own law and less able to reject their yoke, many of them by privy escape and as close conveyance as they might, of their goods and substance, determined on a voyage for the Indies purposing to prove the mildness of the Banian Rajahs, if from these, though they lived in subjection for matter of government, they might obtain liberty of conscience in course of religion. So repairing to Jasques, a place in the Persian Gulf, they obtained a fleet of seven junks, to convey them and theirs as merchantmen bound for the shores of India in course of trade and merchandise. It happened that in safety they made to the land of St. John's on the shores of India, and arrived together at or near the port of Swaly, the usual receptacle of such shippers as arrive there. A treaty was made by some of them with a Rajah living at Nuncery [Navsari] publishing their aggrivances and the cause of their coming thither, as also of their suit to be admitted as sojourners with them, using their own law and religion, but yielding themselves in subjection to their government upon payment of homage and tribute, they were admitted to land, the passengers contained in five of their junks.

"The other two junks remaining, one of them put into the road of Swaley, and treated with a Rajah that then resided at Bariyav, neere unto Surat, who entertained them on like conditions to the former: but the Rajah of that place having wars with a neighbouring rajah who got the conquest, the Persees that resided with the conquered were all put to the sword as adherents to the enemy. The last junk coasted along the shores and arrived at Cambay, where they were received upon the prementioned conditions, so that howsoever this people have been dispersed in India since their arrival, it has been from some of there places."*

You will see that if Aspandiarji has *four* Dasturs and a *four* days' respite and drops Barot and brings in the Portuguese at Div in the 8th Century, Lord and his informant are not very far behind. They have *seven* ships, one of which sails to Bariav and another to Cambay. Five only of the seven make to the land of St. John's in safety, but arrive somehow at Swaley—"the usual receptacle of such Shippers as arrive there," no doubt in the 17th, but not therefore in the 8th Century—and make the treaty with a Rajah of neither Sanjan nor Swaley but 'Nuncery.' The inconsistencies in this halting and incongruous narrative scarcely deserve or require any express mention, but the quotation proves that there were other traditional versions which were available to and occasionally made use of by those curious inquirers, who speculated on these events in the seventeenth and eighteenth Centuries much as we have done in the nineteenth and do in the twentieth.

There is still another date for the landing at Sanjan which though it is mentioned in the *Parsi Prakash*, has found little favour, and so far as I know has been never referred to by any one who has taken part in these discussions, but that may be perhaps only because it is hidden away in the supplement of that most valuable repertory of facts. Mr. Bomanji Patell says that in a MS. of the *Kissah-i-Sanjan* in the handwriting of Dastur Rustamji Tehmulji Mirza of Udwarā, dated V. Samvat 1872=1816 A. D., there is a note to the effect that the Parsis first landed at Sanjan on Sunday, Roz 1, Mah 4, Samvat 895=839 A. D.†

Here the Parsi Roz Mah is all but identical with that given by Dastur Aspandiarji—Roz Bahman, Mah Tir,—though the week day and year are different.

* Discovery of the Sect of Banians and the Religion of the Persees, pp. 3-4 ed. 1630, Pinkerton, Travels, VIII, 556-7.

† Parsi Prakash, Part X. p. 839.

It is perhaps scarcely worth while to trouble about such an absolutely unsupported statement, going not further back than A. D. 1816—and I have not been at all anxious about obtaining a clue to it but if we add up,

(651 + 50 + 100 + 15 + 19) we get 835 A. D. = 891 V. Samvat which is only four short of 895 V. Samvat. Perhaps this arithmetician took what I have called the initial period to be not 49 or 50 or 51 years but 54.

Now let us take the traditional dates for the Navsari Atash Behram which are two, though both of them have been given up as irreconcilable with the *Kissah* as well as with history by modern writers.

The date 1416 A.D. = 1472 V. Samvat is given by Anquetil† and seems to have been inserted somewhere in his copy of the *Kissah*. It is also given by Dastur Shapurji Sanjana in his *Kissah-i-Atash-beheram-i-Navsari* written in 1765.

سنه گریزدجردی رابدهانی — بشناد و پنج برهمنده بخوانی

“If you would know the Yezdajardi year (in which this took place) read seven hundred and eighty five (Yazdajardi = 1416 AD.)

It appears to have been obtained by adding to A.D. 716—the favourite date of the landing—700, the number of years in round numbers which, according to the generally received interpretation of a much-discussed couplet in the *Kissah*, intervened between the landing and the installation of the Atash Behram at Navsari. Let us see what Bahman says:

بهینسان سال سیصد شد کم و بیش — وز آنجا حنه مردم شد کم و بیش
پراگنده شده در کشور هند — بهر جانب گرفته جایی دلینده
بدانکایر بعضی رو نهاده — کسان در جانب بروج فغانده
* * * * *

بسی شادی و آبادانی و حال — گذاریده زینگونه دو صد سال

They (the Indian Parsees) spent three hundred years less or more at Sanjan after the landing and spread to Vankaner, Broach, Naosari, Anklesar and Cambay during the two hundred years that followed.

† Anquetil reached Surat on 1st May 1758, obtained his copy of the *Kissah* on or before 24th March 1759 and started from Bombay on 28th April 1761.

Bahman then says that a few Dasturs' households remained at Sanjan and he singles out for praise a priest of the name Khushmast, adding that his son Khujastah was always performing the Yazashne and Baj ceremonies. Lastly, we have:

بدینسان هفتصد ساله گذشتہ — در آن شهرش بسی اولاد گشتہ
 چون چندی سالہیان بروی گذشتہ — بروکم آسمان زیندکونہ گشتہ

"In this way *seven hundred years* elapsed and his descendants multiplied in the town. When some years passed over them, the heavens became untoward or unfavourable to them in this manner."

It is not easy to reconcile these *seven hundred years* with the statement about $300 + 200 = 500$ which just preceedes it and it has been held by some that the couplet is an interpolation, though of the the six Mss. of the *Kissah*—some of them very good and old—which I have seen, there is not one in which it does not occur. Other critics have out of it made capital for discrediting as worthless a writer who speaks of five hundred years in one line and suddenly throws seven hundred at our heads without any explanation. I ought to add that there is a MS of the *Kissah* lying upon the table which reads *هفتاد* for *هفتصد*. It is probably a copyist's emendation but it is ingenious and also interesting as indicating that the line had exercised the ingenuity of our predecessors as it has ours. It is also worth noting that Dastur Shapurji Sanjana takes the verse to mean that the *seven hundredth year of the Yazdejardi era* had now arrived.

Anquetil du Perron is always worth hearing on such a matter. Let us therefore see what he has to say about it.

"Les 700 et 500 ans sont des comptes ronds au lieu de 750 à 760 et 560 ou 580. Le auteur de cette relation adopte ordinairement le plus courts et ses résultats sont difficiles a reconcilier avec la suite des evenemens. Je suppose qu'il calcule d'apres l'epoque d'Iezdedjerd quoiqu'il ne le nomme qu' a la fin, a l'occasion du transport du feu Bahram à Nausari.

"The seven and five hundred years are round numbers instead of 750 to 760 and 560 or 580. The author of this narrative ordinarily adopts the greatest brevity and his results are difficult to reconcile with the sequence of events. I suppose that he calculates according the era of Yazdejard which he does not mention upto the end, on the occasion of the transportation of the fire of Bahram to Nausari."

This shows that Anquetil at least entertained no suspicions as to the genuineness of the couplet. He is perfectly right in holding that 700 is only a round number, and I take it that what Bahman himself meant was this. Five hundred years had elapsed since the arrival of the Parsis at Sanjan but 634 ($200 + 300 + 15 + 19 + 100$), in round numbers, seven hundred, had passed *since the abandonment of their homes or the beginning of their wanderings or since the loss of their empire*. And this is what Dastur Shapurji Sanjana also says.

Lastly, let us take the other date for the Navsari Fire Temple. Mr. Kharshedji Kama was the first to make public mention of it in the *Yazdajardi Tarikh* (1870, p. 39) merely stating that he had obtained it from a "friend." Eight years later, Mr. Bomanji Patel quoted it from a MS. of Yashts and Nirangs copied in Samvat 1856—1800 A.D.—by Fredun Framarz Sanjana, from an older MS. in the handwriting of Hormazyar Framarz Sanjana dated 1714 Samvat, 1658 A.D. But Mr. Bomanji did not give the Hindu *tithi*. It also occurs in a MS. Notebook of Dastur Erachji Sohrabji Meherji Rana's, in the Navsari Meherji Rana Library (MS. F. 53.) The statement purports to be that the Iranshah was brought from Bansda and installed at Navsari on Wednesday, Ashad Sud 5, Roz Mahrespand, Mah Shahrivar, 1475 Samvat = 7th July (1419, A.D.)

Here I may be permitted to add a few words about the Roz Mah—Mahrespand—Shahrivar = 7th July. To me, the idea of Parsis attempting to bring over the sacred fire from Bansdah—more than fifty miles, at that time of the year, through jungles and along roads which are all but impassable even now during the rainy season, appears exceedingly improbable. I propose to discuss this question in detail in another paper and so it will suffice here to say that the arguments advanced against it by Mr. Bomanji Patel himself have been generally accepted by students of our early history and that everything points to the Atashbeheram having been taken for the first time to Navsari at a much later period.

There can be little difficulty now in perceiving that almost all these calculators have drawn from a common fountain-head of oral or written tradition, and that the divergences are due to conflicting interpretations of that source, attempts to supply its omissions, real or supposed, and to minor streams of tradition which did not command the same general acquiescence, but which still survived in the minds and memories of small sections of the population. The original stream of tradition, it is needless to say, is found crystallized in the

Kissah-i-Sanjan, which in point of time is undoubtedly earlier than many of these odd entries, and the discrepancies can be easily accounted for by the ambiguities, obscurities and doubtful readings of Bahman's text.

I do not propose to discuss here the merits and demerits of Bahman's interesting work, but it is plain that Bahman is not and does not profess to be an *accurate* chronologist. There is not a single date to be found in his eight or nine hundred lines except that of the composition of the poem itself in the *Khâtimah*. He never says of any event that it occurred in such and such a year of such and such an era. He merely implies that certain things *happened after the extinction of the Sassanian power* and the domination of the Juddin—the Arabs—a phrase which is exceedingly vague. Anquetil du Perron noticed more than 150 years since that Bahman deals in *round* numbers (100, 200, 300, 500. and 700);* and as if to impress upon his readers that his are *round* numbers only, he explicitly declares in one place that the number of years spent in Sanjan before spreading into the towns of Gujrat was "*three hundred, more or less,*" کم و بیش (Kamo-bish). But whereas Bahman is professedly vague and openly declares his numbers to be but approximately correct, his ambitious glossators, not content with such indefinite information, have aspired to evolve out of his succinct narrative, by more or less ingenious or imaginative constructions of his phrases and chance expressions, chronological schemes of their own, which have aggravated the confusion and made it almost impossible for us to arrive at the truth.

It is consequently easy to see that while exhibiting many apparently inexplicable differences, all these calculations bear throughout a curious family resemblance. It is evident at a glance that there are some items in the reckoning which are common to all of them, some postulates which all of them accept without question. At the same time, there appear to be a few indeterminate factors which every one manipulates according to his own sweet will, and in such fashion as will bring up the preconceived result that is required by himself. I do not think there can be any serious doubts about these manipulations or the artificial character of all these reckonings.

What then are we to conclude? Why this, that the sooner we relegate these figures *as they now are* to the limbo of exploded errors, the better for the early reconstruction on a sound critical basis of our

* Tome I. Pte I. CCCXX note.

History. I may be wrong, but after an honest attempt to arrive at the truth with all the strength of my understanding, I am compelled to believe that they are not at all like the dates with which our historical manuals have made us familiar, precise and reliable statements as to the sequence of events which were recorded at the time when, or not long after the events themselves occurred. I believe these statements to be speculative dates, calculated dates, *ex post facto* results of calculations made upon the basis of a few generally accepted postulates, but combined diversely by different persons with conjectures, emendations and probable estimates of their own. In other words, I believe these statements to be the fruits of that historical curiosity which is always a plant of late growth even among civilized nations, and to be therefore comparatively modern. I believe them to have now misled and bewildered us, in all conscience, for a sufficiently long period, and I cannot but think that if in spite of making notable progress in other branches of Iranian research, our ignorance of early Parsi history in this country is to-day almost as dense as it was fifty or even a hundred years ago, it is due in no small measure to the obsession exercised by these unlucky numerals.

At the same time, I beg that you will not misunderstand me. When I say that these entries are not worthy of acceptance, at least in their present form, and that most of them are based on speculative or *ex post facto* calculations, I do not mean that those who jotted them down at odd moments on margins and fly leaves, had any knowledge of their unauthenticity or any intention to delude or even to perplex any body. All I mean is that those who first made these calculations and those who copied their results, were men, who like ourselves, were anxious to know when these most interesting events occurred and how those events were correlated the one to the other. Just as chronological systems have been constructed in our own days, just as Dr. Wilson propounded one with his Jayadeva for Jadi Rana and A.D. 1507 for the Sack of Sanjan,* just as Wilford put forward another with his three different emigrations, and eighteen thousand refugees,† just as the compiler of the Bombay Gazetteer has his, just as every one of these has had and perhaps, still has followers, so these forerunners of ours in the same department of inquiry made up systems of their own by accepting or

* Indian Antiquary Vol. I Pt. 1, B. B. R. A. S. Journal I. 180.

† Asiatic Researches IX. 235.

rejecting, favouring or disfavoured some view about this, that or the other detail. Far from intending to deceive any body, they were deceived themselves. Far from being open to any imputation of bad faith, theirs were honest attempts, pioneer attempts, to construct for the satisfaction of their own understandings an intelligible chronology out of their materials. To adopt another comparison, which ought to go home to this Society at least, if to no other, they attempted to do something like what so many writers, Asiatic and European, Alberuni and Hamza Isfahani, Tabari and Firdusi, Malcolm and Mordtmann, Ouseley and Rawlinson have attempted to do for the chronology of the Sassanians, the Ashkanians, or the Kianians. The calculator who first pitched upon Samvat 1472 or 777 was no more to blame than Malcolm and others of his ilk who thought Cyrus was identical with Kaikhusru or Darius Hystáspes with the Avestan Vishtaspa and raised on that basis an imposing superstructure of synchronisms which has been long since blown down to the ground. He was mistaken as we now know Malcolm to have been, but he was as honest an investigator as Sir John or any other of the numerous host—Arab, French, German or English—who have been fighting over the bones of the Sassanians and Kianians.

NOTICE OF MEETING.

THE monthly meeting of the Association will be held on Wednesday 21st January 1914, at 6-15 P. M., when Mr. B. T. Anklesaria, M. A., will open a discussion on the Historicity of the Gathas. The meeting is open to the public.

ચહારમની આમદાદે ગોસ્પંદ કાપવાનો નાખુદ થએલો રેવાજ.

પારસી કામ સામાન્ય રીતે સમજદાર છે. ધાર્મિક આખદોમાં તેની લાગણી તીક્ષ્ણ છે. છતાં જો તેને એમ દેખાડી આપવામાં આવે કે ચોક્કસ રેવાજની અગત્ય નથી તો તે સહેલાઈથી તર્ક કરી દીએ છે. એવા એક રેવાજનો દાખલો ખુદ આપણે આપણા વખતમાં જોયો છે. એક દાહેકાની વાત ઉપર લગ્નના આશીર્વાદ મોટે ભાગે જો વખત સારવામાં આવતા હતા. પણ જ્યારે કામની ખાત્રી કરી આપવામાં આવી, કે મધ્ય રાતના આશીર્વાદની અગત્ય નથી, અને ધરાન મધે તેવો રેવાજ નથી, ત્યારે એ રેવાજ મોટે ભાગે દૂર થયો છે.

ગુજરાતીઓની ક્રિયાઓ કરવા કરાવવામાં આપણા લોકો ચિત્તવટ લાગણી ધરાવે છે. આપણે જોયું છે કે ધણક સાહેબો જોયો એવું કહી ગયા છે કે ફલાણી ક્રિયાઓ બેજા છે, તેજ ક્રિયાઓ તેઓના ગુજરવા પછી તેઓનાં સર્ગાઓએ કરી કરાવી હતી. સખખ કે તે ક્રિયાઓનું બેજાપણું ખાત્રીપૂર્વક રીતે પુરવાર થઈ શક્યું ન હતું.

માત્ર થોડાંજ વર્ષોની વાત ઉપર આપણામાં એક એવો રેવાજ હતો કે ચહારમની આમદાદે (એટલે કે પાછલી રાતનાં ઉઠમણાંને વખતે) એક ગોસ્પંદ અથવા બકરું કાપાવવું, અને તેની ચરખી ગુજરાતનાં પુણ્યને અર્થે આતશ ઉપર ખાલવી. આ રેવાજને અવસ્તાનો ટેકો છે, એવું દેખાડવા આતશ નીચાએશમાંથી ફરેરો ટાંકી દેખાડવામાં આવતો હતો, કે “દાઇત્યો અએરમે ખુયાઓ, દાઇત્યો બઓઇધિ ખુયાઓ, દાઇત્યો પિદિર ખુયાઓ.” (યાને કે “ઓ આતશ, તું એશ-મમાં લાયક થજે, બોયમાં લાયક થજે, પિશ્વમાં લાયક થજે”). પિશ્વનો અર્થ “ખોરાક” નો થાય છે; અને આતશનો ખોરાક તે કાંઇજ નહિ પણ લાકડાં છે. પણ પિશ્વનો અર્થ ચરખીનો કરી, દેખાડવામાં આવતું હતું કે, આતશ ઉપર ચરખી મુકવાનો રેવાજ આ અવસ્તા ઉપરથી સાબેત થાય છે. પણ તે અર્થ ગલત હોવાથી તે રેવાજથી ખોટા હતા.

ઉપર પ્રમાણે ગોસ્પંદ અથવા બકરું કાપવામાં આવતું હતું તે વિષે એવો એતેકાદ હતો કે એ બકરું પારસીઓજ કાપવું જોઇએ, પરકામનાએ નહિ. કહે છે કે આ કારણને લીધેજ કેટલાક પારસીઓની ઓખાર “બકરા કાપુ” પડી હતી. આ રેવાજનું અધઠિતપણું જ્યારે રજુ કરવામાં આવ્યું ત્યારે ઉપલા પારસીઓએ બકરાં કાપવાની ના પાડી. આ નામ બેજાલત બરેહું છે. તેથી બી કદાચને એ પારસીઓએ એ ધંધો તજી દીધો હોય. ગમે તેમ હોય પણ પારસીઓ આ કામ મોટે ન મલવાથી આ રેવાજ બંધ પડ્યો છે.

ત્રીજે દીવસે બામદે બ્યારે રવાનાનાં આ દુન્યાનાં કામનો ધનસાદ થવાનો વખત હોય છે, તે વખતે બકરં કાપવાથી તથા તેની ચરખી આતશ ઉપર મુકવાથી, શું પુણ્ય હાંસલ થતું હશે, તે સમજવું મુશ્કેલ છે. હું ધારું છું કે હિંદુઓમાં એક એવોજ રેવાજ જાણેજ હતો તેની સાથે ઉપલાંને કાંઈ સંબંધ હોય. ઋગ્વેદ ૧૦—૧૬—૪ તથા ૧૦—૧૬—૭ ઉપરથી માલમ પડે છે કે વેદિક હિંદુઓ એક બકરં કાપીને તેનાં ગોસ્તને મરણ પામેલા શખ્શનાં બદનની આસપાસ બાંધતા હતા, અને પછી તેને અગ્નિ સંસ્કાર કરવામાં આવતો હતો, યાને કે ઉપલાં બદનને આતશથી બાલી નાંખવામાં આવતું હતું. અર્થ વેદ ૧૨—૨—૪૮ ઉપરથી જણાય છે કે બકરાંને બદલે એક બારબરદાર બલદને મારી નાંખી, મુલેલાં બદનની સાથે અગ્નિમાં નાંખવામાં આવતો હતો. આમ કરવાનો ખોલાસો એ હતો, કે તે વખતે વેદિક લોકોમાં એવો એતેકાદ હતો, કે આ બલદ અથવા બકરાંની પીઠ ઉપર બેસીને શુન્દરનારનો આત્મા વૈકુંઠ યાને બેહેસ્તમાં જાએ. જેમ આપણા ધર્મ પ્રમાણે પેલી જહાનમાં જવા પેહેલાં રવાનને ચિન્વત પુલ ઓલંગવો પડતો હતો, તેમ હિંદુઓમાં “વૈતરણી” નામે નદી પસાર કરવી પડતી હતી. એ નદી ઉપર જવાના એ રસ્તા હતા, કે જેને “દેવયાન” (Road of the Gods), અને “પિતયાન” (Road of the Fathers) કહેતા હતા. હવે આ દેવયાન નામના રસ્તાને માટે કહે છે કે તે વરખ રાશી (Taurus) તથા મેષ રાશી (Aries) ની ઉત્તરે હતો. અને તે રસ્તો બીજો કાષ્ઠ નહિ, પણ જેને ઇંગ્રેજમાં Milky Way કહે છે તે હતો. ઉપલી “વૈતરણી” નદી તે આ Milky way નો એક ભાગ હતી. આ ઉપરથી દીસે છે કે તે વખતે એવો એતેકાદ હતો કે મરનારનો આત્મા આ આકાશી બલદ (Taurus) અથવા બકરાં (Aries) તરફ જતો હતો. અને તે તારાંખી જનવરપર બેસી તે આત્મા Milky Way ઓલંગી બેહેસ્તમાં જતો હતો.

પેલી હિંદુઓમાં બીજો એવો ખ્યાલ છે, કે દેવતાઓને કાંઈખી અર્પણ કરવામાં આવે તે લેઈ જણાર અગ્નિ (આતશ) દેવતો છે. આ અગ્નિ દેવતો મુલેલાંના આત્માનેખી પેલી જહાનમાં લેઈ જતો હતો. અને આ અગ્નિ દેવતાને તકલીફ પડે નહિ તેથી પેલા આત્માને સ્વારી કરવા સારું બકરાં અથવા બલદને અર્પણ કરવામાં આવતું હતું. પણ વેદની પાછળવાલા હિંદુઓએ જોયું, કે આ ક્રિયા બેજા અને ફાકટ છે, તેથી આજે આપણે જોઈએ છીએ કે કાંઈ માણસ શુન્દર છે ત્યારે બલદને મારી, અગ્નિમાં નાંખવાને બદલે, સામું ગાય બલદને કસાધની છરી તલેથી છોડવી તેનો શવ ઉગારવામાં પુણ્યવું કામ સમજવામાં આવે છે. આપણા લોકોએ પણ ગમગીનીને વખતે એક જનવરનો શવ લેવાનું કામ પુણ્યવું ગણ્યું નથી. અને જેમ ગોસ્પંદ મારવાનું બંધ થયું છે તેમ તેની ચરખી આતશ ઉપર મુકવાનું બંધ થયું છે.

શાપુરજી કાવસજી હાડીવાલા.

ઇરાનનાં કદીમ આતશબેહેરાઓ—યાદગારીના કીર્તિ સ્થંભો.

પુરાતન આતશ બેહેરામના પાક કિખ્લાઓ પાર્સી તવારીખના બનાવો સાથે ખાસ સંબંધ ધરાવે છે, અને કદીમ તવારીખની આપણને વહાલી યાદ આપે છે. તેઓ પ્રથમ યાદગારીના ધાર્મિક કીર્તિસ્થંભો હતા, પણ જમાનાની ગિદેશથી તેઓની અસહ્યાત જળવાઈ રહી નહીં, તેઓનું અસલ સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું, અને પાછલા વખતમાં તેણે એક ધાર્મિક કિખ્લાનું રૂપ લીધું છે. આ ફેરફાર આપણી પાર્સી શાહાનશાહતની પડતીના રાજદારી બનાવો સાથે મુખ્ય સંબંધ ધરાવે છે. આતશબેહેરામના અસલ કિખ્લાઓ એકલી ધાર્મિક નેમથી બરપા થતા નહીં હતા, પણ તેમાં ધાર્મિક સાથે બ્યહવારીક ઉંચી નેમો જળવાયલી હતી. તેઓની તખ્તનશીની સાથે આપણા આગલા કીર્તિવંત વડવાઓની કીર્તિની યાદ તાજી રાખવાનો મોતેબર હેતુ જળવાયલો હતો. તેઓ નામવર ઇરાનીઓની નામદારીની યાદ આપતા હતા અને આ યાદગારીના તુરમંદ નમુનાઓ નજર સનમુખ રાખવાથી પોતાના વડીલો તરફ વહાલ અને માન પેદા થતાં હતાં. વળી ધાર્મિક કિખ્લાઓના આ પ્રત્યક્ષ અસરકારક દાખલાઓ બેવડી અસર પેદા કરતા હતા. તેઓ એક હાથપર બાપીકા મજબબ તરફ ભાવ અને ભક્તિ પેદા કરતા હતા, અને બીજા હાથપર પોતાના વડીલો જેવા કીર્તિવંત નિવડવાનો ભાવિકોના જીગરમાં નવો જોશ, જવાંમર્દી અને ઉમંગ પેદા કરતા હતા. તેઓનાં જીગર ઉપર પડતા આ ચાલુ છાપથી કીર્તિવંત પ્રજા ઉભી થતી હતી અને તેણે અનેકવાર બળવાન પ્રજા તરીકે દુનિયાની તવારીખમાં નામના મેળવી હતી.

આતશબેહેરામના અસલ કિખ્લાઓ યાદગારીના કીર્તિસ્થંભો કદીમ આતશબેહેરામોની હતા, તેઓ છેલ્લા સાસાની અમલને આભારી હતા અને હતપતિ ક્યારે અને અકસર સાસાની અમલના સ્થાપક મહાત્મા અર્દશીર બાબકાને કાણુથી યદ્દ હતી? સર્વથી પહેલાં આ નામના કિખ્લાઓ બરપા કીધા હતા. એની પેહેલી સત્તાદાર નોંધ “કારનામે અર્દશીર બાબકાન” નામનાં પહેલવી પુસ્તકમાં અને બીજા પહેલવી લખાણોમાં જળવાયલી મળે છે, તેનો સાર એ છે કે :—

અર્દશીરે પાર્થિયાના પાદશાહ અર્દશાન ઉપર ફતેહ મેળવી તેની યાદમાં પોતાના નામનું બુખ્તે (બખ્તે) અર્દશીર શહેર વસાવી ત્યાં “દેહ આતશ બેહેરામ ઇલીયુનસ્ત” યાને દેહ આતશબેહેરામો બરપા કીધાં હતાં.

૩૨૯

ખીજી, વલ્લારા (વલખશ) શાપુર શહેર વસાવી ત્યાંથી દશ આતશમેહેરાઓ બનાવ્યાં હતાં.

ત્રીજી, જુદાં જુદાં શહેરો ફતેહ કરી પાર્સમાં પાછાં ફરતાં ખુરેહું અર્દશીર શહેર વસાવી ત્યાં ઘણાં આતશમેહેરાંઓ સ્થાપ્યાં હતાં.

ચોથું, એક પુરાણા હસ્તગ્રંથ મુજબ અર્દશીરે કોળાદ્યાનો કસ્બો વસાવી ત્યાં સાત આતશમેહેરાઓ સ્થાપ્યાં હતાં.

પાંચમું, અર્દશીરના વડા વજર દસ્તુર તન્સરના હાથથી લખાયેલા અસલ પહેલવી ઉપરથી અર્દશીર અને તેનો તર્જુમો થયેલા ફાર્સી હસ્તાવેજ મુજબ “મુલુકે તવાયફ”નાં વખતમાં પ્રાંતના હાકમોએ અસલ તરીકાથી ઉલટી રીતે પોતાનાં પરગણાં જોમાં પોતાના ઉપયોગ માટે જુદાં જુદાં આતશખાનાં ઉમાં કીધાં હતાં, તેમાં કીઆનીઓના તરીકા મુજબ સુધારો કરી અર્દશીરે જુદા જુદા સ્વતંત્ર સુખાઓના તાખા હેઠળ વેહેંચાઇ ગયેલી પાર્સી સત્તતનતને એકત્ર કરી પ્રબળે એકજ ધર્મ અને એકજ રાજ્યની બાંહેધરી હેઠળ મુકવાના યાદગાર બનાવમાં બાદશાહી આતશમેહેરાઓ ખરપા કીધાં હતાં.

અને છઠું, અર્દશીરે આતશના કિબ્લાઓ ખરપા કરવાની સામેતી આ જમાનાના સિક્કાઓની તવારીખ આપણને પુરી પાડે છે. આ સિક્કાઓમાંના કેટલાક રૂપાંના અને કેટલાક નક્કર સોનાના છે. આ સામેતી પ્રથમ અર્દશીરના તેમજ તેની પછી તખ્ત ઉપર આવનારા ગાદીનશીનોના સીકાઓ ઉપરથી મળે છે. તેઓના જોટલા સિક્કાઓની હાલ સુધી શોધ થઇ છે તે દરેકની એક બાજુ આતશનો ચિતાર અવશ્ય હોય છે. બળતા આતશના આ ચિતારો એકલા સાસાની અમલના સિક્કાઓની ગવાહી આપે છે, અને આ પ્રસિદ્ધ સિક્કાઓ કયા જમાનાના અને કયાં વંશના બાદશાહોના છે તે જાણવાને તે ઉપરના ભાષાના લેખો ઉઠાવવાનીબી અમત રહેતી નથી.

આ શાહદતો મુજબ આતશમેહેરામના કિબ્લાઓ શરઆતના સાસાની અમલથી જારી થયા હતા અને તે ખરપા કરવાનું સર્વથી પેહેલું માન અર્દશીર બાબકાન-નેજ ધટે છે. આ નામવરે તેઓને જુદા જુદા દેશો ઉપર મેળવેલી કીર્તિવંત ફતેહોની યાદમાં ઉભા કીધા હતા, અને તેથી તેઓ યાદગારીના ધાર્મિક કીર્તિસ્થંભો હતા. આ કિબ્લાઓ તરફ અર્દશીરના ગાદીચારેસાં મોટું માન ધરાવતા હતા અને તેઓએ અર્દશીરની ધાર્મિક રાજ્યનીતિ અખત્યાર કીવી હતી. તેઓએ પાર્સી સત્તત-નતને ઘણી આગલ વધારી હતી અને છતાંયલા પરદેશોમાં આતશો ખરપા કરી બાપીકા જરતોસ્તી મજહબની બેલખાલા બેલાવી હતી.

આતશબેહેરામની ઉત્પત્તિમાં શાહાનશાહ અર્દશીરનો નિકટ અર્દશીરનો રાજ્ય સુધારો; સંબંધ હોવાથી તેના રાજકારોબારનો ટુક જોહેવાલ જાણવા તેની મુશ્કેલી. જોગ થઇ પડવા વિના રેહશે નહીં. એમાં આપણે જોઈશું કે અર્દશીરની શરૂઆતની રાજ્યનીતિના સંજોગો કેવા હતા, અને કયા સમજ સમજો વચ્ચે આતશબેહેરામના કિબ્લાઓ બરપા થયા હતા. અર્દશીરે નવી રાજ્યનીતિને ફતેહમંદ બનાવવા અસરકારક ઉપાયો કામે લગાડ્યા હતા. તેના અમલ અન્વલ પાર્સી સલતનત કોઈ એકજ બાદશાહના તાબામાં નહીં હતી, પણ જુદા જુદા પ્રાંતોના હાકમે સ્વતંત્ર હકુમત બોગવતા હતા. તેઓ પોતાના તાબાની રૈયતને મજહબ તથા નીતિરીતીની બાબદમાં પોતાનાં મત મુજબ દોરવતા હતા અને “દોર તેની દીન” મુજબ, ધરાની પ્રજા મજહબ અને ખીજ બાબદમાં પોતાની અસહ્યાત જોહી બેઠી હતી. આ વેળા ધરાની પ્રજાના એક મોટા ભાગની થઇ પડેલી માહી હાલતનો ખરો ખ્યાલ દસ્તુર તન્સરના દસ્તાવેજ તથા ખીજ લખાણોમાંથી મળે છે. પાર્સી પ્રજા શુમારે ૫૫૦ વર્ષ સુધી ગ્રીક અને પાર્થિયન એ બે પરદેશી રાજ્યની જુસરી હેઠળ દબાતી અને છુંદાતી રહી હતી અને સ્વદેશ તથા સ્વધર્મની હાલત ઘણી બદલતર થઇ પડી હતી. પાર્થિયન અમલમાં તેઓ એટલા ગાફેલ અને શુભરાહ બની ગયા હતા કે પોતાની પુરાતન રાહોરવેશ છુટી ગયા હતા અને ખાલેસ જરતોસ્તી મજહબમાં પારકાં નાપસંદ તત્વો તેઓએ આમેજ કીધાં હતાં. તેઓ દીની બાબદમાંજ પાછળ પડ્યા નહીં હતા, નીતિરીતીમાંજ ઢીલા પડ્યા નહીં હતા, પણ ક્યાની તથા હખામની વખતનો આગલો કદાવર બાંધો અને ચેહેરાનો દમામદાર ઘાટ ઘટમખી તેઓ જોહી બેઠા હતા. તેઓમાં બુતપરસ્તી અને ખીજ અનેક બદીઓ દાખલ થઇ હતી અને બદીઓ સાથે તેઓ એટલા પથોટાઇ ગયા હતા કે તેઓ હકીલાઇથી બાદશાહના સુધારા સામે સરકરી કરતા હતા. બાદશાહ તેઓને આગલી જુલમી રાજ્યનીતિની ખરાબ અસર હેઠળથી બચાવી લઇ ઇન્સારી ધોરણ દાખલ કરવાની જ્યારે કોશેષ કરતો, ત્યારે તન્સરના જણાવવા મુજબ તેઓ કહેતા હતા કે “આ તો કદીમ રવાજ છે અને અસલના ભોકોનો કાયદો છે.” તેથી તેમાં ફેરફાર થાય નહીં! વળી બાદશાહ પ્રજાની હાલત સુધારવા દેશ, કાળ અને સ્થિતિને અનુસરી સુધારો દાખલ કરવાનો જ્યારે પ્રયત્ન કરતો ત્યારે તેઓ કહેતા હતા કે, “એમ કરવું આ વખતને લાયકું નથી.” અને તેથી અદલ ઇન્સાફની અસર ટુટી જતી હતી. બાદશાહને બાપીકું રાજ્ય પાછું મેળવતાં જે બહાદુરી અને બુદ્ધિમળ ખપાવવા પડ્યાં હતાં, તે કરતાં દેશની વ્યવસ્થા જાળવવા અને પ્રજાને કળવવા પાછળ તેને થોડી મુશ્કેલી નહીં ન હતી. શાં આપણી તવારીખ સાથે હાલ આપણામાં ધાર્મિક, રવાજ અને સંસારીક

સવાલો ઉપર જે જોશભેર ચર્ચા ચાલી રહી છે તેનો મુકાબલો કરીશું તે જણાશે કે આ સવાલ જાતેજ મુશ્કેલ છે. હાલમાં તે આપણને માટેજ મુશ્કેલ નથી, પણ આગલા જમાનામાં જી તે હાલના કરતાં વધારે મુશ્કેલ જણાયો હતો. શુભારે જે હજાર વર્ષ ઉપર ધરાની પ્રજાના મોટા ભાગની ધાર્મિક અને નૈતિક હાલત ધણી બદલત ચક્ર પડી હતી. તેથી નામવર અર્દાશીરે દરતુર તન્સરની સહાયતા હેઠળ જ્યારે ધરાની પ્રજાની બેહેતરીના રામખાન ઇલાજો લેવા માંડ્યા ત્યારે ઝડુની વર્ગ હઠીલાઇથી તેની સામે ચર્ચો હતો. આવી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે તેણે પ્રજામત કેળવવાની અગત પિછાની લઘ મજહબની હાલત સુધારવા અને દેશને અનેક બદીઓમાંથી ઉગારવા ધરખમ કોશેષો કીધી હતી. તેણે પ્રજામાં સંગીન સુધારો કરવાની મહાન યોજના યોજી હતી, અને તેને હકુમતનાં બળથી હાર પાડી આપી હતી. તેનો સુધારો જેટલો ઝડપી તેટલોજ ટકાઉ તથા સંગીન નિવડયો હતો. તન્સરના શબ્દોમાં કહ્યે તો “તેણે સઘળો સુધારો-વધારો એવી રીતે કર્યો છે કે, ગોયા ભવિષ્યના ૧૦૦૦ વર્ષનું કામ આગળથી કરી મેલ્યું છે. તેણે ૧૪ વર્ષમાં ૧૦૦૦ વર્ષનું કામ આટોપી લીધું છે.” તેણે જુદાં જુદાં પરગણાંઓમાં જુદી જુદી સત્તા હેઠળ અનેક તાંત્રીઓમાં વેહેંચાઇ ગયલી હમદીન પ્રજાને એકત્ર કીધી હતી અને તેને એકત્ર પ્રજાના હકો ભોગવતી કીધી હતી. તેણે જુદીન અમલની જુલમી જાંજીરમાંથી દેશને છોડવી તેને છુટાપાણું બખશ્યું હતું, અને સુલેહની ભળવણી કીધી હતી. તેણે સારા કાયદા ધડ્યા હતા, અને પ્રજાને કાયદાને માન આપતી બનાવી હતી. દેશમાં જ્યાં જ્યાં અબ્યવસ્થા જણાતી ત્યાં ત્યાં તેણે બ્યવસ્થા સ્થાપી હતી અને સર્વત્ર આશિર્વાદ પાંચ્યા હતા. એ મુજબ આ સાચ્યા સુધારકે પ્રજામાં પ્રવેશ થયલી બદીઓને મજબુત હાથે દાખી દેઇ અને તેની નાશકારક અસર ઉખેડી નાંખી દેશ તથા મજહબની નહીં જુલાય એવી અમુલ્ય સેવા બજાવી હતી. પ્રથમ તેણે દેશમાં પેદા પડેલા પરદેશી પાર્થિયન પાદશાહ અર્દવાન કે જે “મુલુકે તવાયફ”માં ઘણો સત્તાવાળો હતો, તેની સાથ બળતવારીથી લડત ચલાવી તેને બારે ખુવહારી સાથ આપીકા દેશમાંથી હાંકી કાઢ્યો, અને ઇ. સ. ૨૨૫માં પોતાનાં બાપ દાદાઓના તાન્નેતખ્ત પોતાને સ્વાધીન લીધાં હતાં. “મુલુકે તવાયફ”ના આ વડા હાકમ ઉપર ફતેહ મેળવીને તેણે જુદાં જુદાં પરગણાંના નાના સુબાઓ અને દેશના ખીજા બંક-ખોર શત્રુઓ ઉપર ચઢાઇઓ લઘ જઘ અને તેઓ ઉપર પેદરપે જીત મેળવી બળવાન શાહાનશાહત બરપા કીધી હતી. સેવટે આ નામવરે એક પછી એક ફતેહોથી ફારેગ થઇને એક બહાદુર લડવૈયા તરીકે મેળવેલી અખંડ કીર્તિની યાદમાં આતશ-બેહેરામના ધાર્મિક કિસ્સાઓ બરપા કીવા હતા.

અર્દશીરની રાજ્યનીતિ તખ્ત સાથે મજબૂત મજબૂત ગાંઠથી અર્દશીરની રાજ્યનીતિ ગુંથી આપવાની હતી, તેનો એક અસરકારક દાખલો એવો રાજ્ય સાથે મજબૂત બને છે કે, ઇરાનની શીરવાન નદીની દક્ષિણ બાજુ પાયકુલી નામની જગા (પાસ) આવેલી છે. આ પાસ ઉપર આવેલાં શીર શહેરમાં આજરઅક્ષ નામનું એક નામીયું આતશ-કહેદ હતું. ત્યાં દરેક સાસાની પાદશાહને તખ્તનશીન થતાંજ આતશને સેજદો કરવા જવું પડતું હતું. આ તરીકે પેલાજ દીનપનાહ પાદશાહ અર્દશીરે પ્રથમ દાખલ કીધો હતો. આ કંઈજ નહીં પણ ધર્મને રાજ્યની પનાહ હેઠળ મુકવાના તથા તાજ અને મજબૂતને જોડી આપવાના એક અસરકારક ઉપાય દાખલ તે જરી કીધો હતો. દરેક પાદશાહને પાયકુલીની પાસ જોળંગતાં દુરદરાજ મંજલ જોડે કાપવી પડતી હતી, તોપણ આ માનવંત કિષ્કાને ખુદ તરફના એક સાહેદ દાખલ તેની રૂબરૂ દીનને પુસ્તપનાહી આપવાની કબુલાત આપવા પછીજ એક રૈયત રક્ષક પાદશાહ ધર્મ રક્ષક ગણાતો હતો અને પ્રજા પસંદગી પામતો હતો. પાદશાહોની તખ્તનશીની સાથ આ ધાર્મિક ક્રિયા ઘણો અગત્યનો ભાગ ગણાતો હતો. એક પાદશાહને તખ્તનશીન થવા પછી અંજુમન સાથે ઠરાવેલી દરેમેહેરમાં ખાસ જવું પડતું હતું, અને ત્યાં આતશ રોશન કરી તેની રૂબરૂ હકતાલાની ભેગી બંદગી અને ખીજ ગંભિર ક્રિયાઓ થતી હતી.

નવસારીમાં ગાદીનશીન દસ્તુરોના સંબંધમાં એવો રવાજ નવસારી-તેની વડી દરે- જાયજ છે કે એક ખરનાર દસ્તુરનાં ત્રીજે દિવસનાં ઉઠમણની મેહેર-તેના વડા દસ્તુર મજલસ રૂબરૂ નવા ઉમેદવારને અંજુમન વતી વડા અકાબર દેશાઈજ તરફથી દસ્તુરીની શાલ આપવાની ક્રિયા થાય છે. આ ક્રિયાથી જોડે ઉમેદવાર દસ્તુર અંજુમને નેમેલા (સંસારી ચુકાદા કરનાર) દસ્તુર તરીકે જાહેર થાય છે તોપણ આ ક્રિયા હજુ અધુરી ગણાય છે અને તે ચેહારોમને દિવસે પુરી કરવામાં આવે છે. આ છેવટ ક્રિયા નવસારીની વડી દરેમેહેરમાં થાય છે. ચેહારોમને દિવસે ઠરાવેલે વખતે પેલા દસ્તુર નાની મજલસ સાથે વડી દરેમેહેરમાં જાય છે, અને ત્યાં પેલાજ વડા અકાબર દેશાઈ હાજર હોય છે તેઓ તરફથી મજલસ રૂબરૂ દસ્તુરને પીછાડી એનાયત કરે છે. આ કંઈજ નહીં પણ વડી દરેમેહેરના વડા દસ્તુર તરીકેની સનદ આપવાની જાહેર ધર્માલયમાં થતી એક જાહેર ક્રિયા છે. અને આ ક્રિયા પછી તેઓ વડા દસ્તુરજી તરીકે વડી દરેમેહેર અને તેને તાબેનાં ખીજ ધાર્મિક મકાનો તથા પંચકો ઉપર વડપણ ભોગવવાને હકદાર બને છે. આ રવાજ તખ્તનશીનીની ક્રિયા થવા પછી સાસાની પાદશાહોએ આતશને સેજદો કરવા ઠરાવેલી દરેમેહેરમાં ફરજિયાત જવાના અને ધર્મ રક્ષક તરીકે દીનની જાળવણી કરવાની ગંભિર કબુલાત આપવાના કદીમ રવાજની આપણને આજાદ યાદ આપે છે; ખલકે

આ દાખલામાં સાસાની મોખેદ પાદશાહોની તાબપોશીની કિયાના કદીમ રેવાજની હુબહુ નકલ થયેલી હોય આપણે જોઈએ છીએ. આમાં હિન્દુસ્તાનમાં નવસારીની જ દરેમેહેરમાં આ પુરાતન રેવાજ જાળવી રાખવાનું કોઈ વજનદાર કારણ હોવું જોઈએ. ઇરાનથી દેશવટો લેતાં પાર્સીઓનો એક નાનો કાફલો પ્રથમ પંજાબ અને સિંધ તરફ ગયો હતો અને ત્યારપછી ઇ. સ. શુભારે ૧૦૯૦ માં સંજાણ સંસ્થાન છોડી આવેલા પાર્સીઓ પાંકનેર, ભરૂચ, વરીઆવ, અંકલેશ્વર, ખંખાત અને નવસારી વિખરાવા માંડ્યા હતા, અને તેઓમાંના કેટલાકોએ ઇ. સ. ૧૧૪૨ માં નવસારીમાં વાસો લીધો હતો એઓમાં નવસારી ધર્મશુરોનો ખાસ વડુ મથક ગણાયું હતું. તેના આ કબુલાવણ વડપણને લીધે પાછળથી નવસારીની દરેમેહેર વડી દરેમેહેરની અને ત્યાંના દસ્તુર વડા દસ્તુરની સંગ્રાથી ઝોળખાતાં આવ્યાં છે. તેના આ મનાતાં આવેલાં વડપણને લીધે ધર્મશુરો કામ કરવાની ઉમેદવારી કરનાર ભગર યા બીજા ચોકસ પંથના મોખેદને વડી દરેમેહેરમાંથી નાવર તથા અરાતખની પછી મળવા પછી, બીજા બોલોમાં મોખેદી પેશાની લાયકાતની સત્ત મેળવવા પછીજ, હિન્દુસ્તાનની ભગર તથા બીજા અમુક પંથની તમામ દરેમેહેરોમાં કિયા કામ કરવાની છુટ રહે છે. અને એવાં એક સર્વમાન્ય ધર્મનાં વડાં મથકની વડી દરેમેહેરમાં વડા દસ્તુરની સત્ત આવવાની કિયાનો પુરાતન રેવાજ જાળવ રહેલો છે. આ રેવાજ ક્યારે અને કોણથી દાખલ થયો તે જણાવું નથી. તોપણ અનુમાન થઈ શકે છે કે નવસારીમાં એક દરેમેહેર બરપા થવા અને તેને વડી દરેમેહેરનું માન મળવા પછીજ તે જારી થયો હતો.

આ છેલ્લો સાસાની અમલ ભુતકાળના એક સારા વખતની આતશ બેહેરામની ગવાહી આપે છે. અર્દશીરે રાજ્યના વધારાની જોડેજોડ મજ-તખ્તનશીની સાથે હબની ખીલવણીમાં મોટો હિસ્સો આપ્યો હતો. તેણે આપીકા જોડાયલા વિચારો. મજહબમાંથી પારકાં નાપસંદ તત્ત્વો વીણી કાઢી તેને ખાલેસી આપવામાં જરૂર, જોર અને જોહેમતની વાણુ કીધી નહીં હતી.

તેણે વિદ્યા હુન્નરને ઉત્તેજન આપીને તથા તેને ખેડવા અને ખિલવવાનો માર્ગ દેખાડીને પ્રજાને અજ્ઞાનપણાના અંધકારમાંથી બચાવી લીધી હતી. તેણે રાજ્ય-ધર્મના સુધારા-વધારાના પરિણામોની યાદગારીમાં શાહાનશાહી આતશબેહેરામોના જાહેર કિષ્લાઓ તખ્તનશીન કીધા હતા. તેણે રાજ્યના સુધારા-વધારા તરીકે નવાં નવાં સંસ્થાનો વસાવ્યાં હતાં, અને મજહબની પાયદારીની ઈલાણી દાખલ નવાં વસાવેલાં સંસ્થાનોમાં જાહેર કિષ્લાઓ ઉભા કીધા હતા. ગોયા આતશબેહેરામોની તખ્તનશીની સાથેજ અર્દશીરની નવી રાજ્યનીતિ શરૂ થઈ હતી. આ કિષ્લાઓ બરપા કરવામાં તે નામવરે એવડી અને ત્રેવડી મકસદ જાળવેલી જણાય છે. એક તો એકજ રાજ્ય અને એકજ ધર્મની બાંહેધરી હેઠલ ઇરાની સલતનતને એકત્ર કરવી અને કોમી બળને મજબુતી આપવી. બીજું, પ્રજાને નીતિરીતીના હુલ્લ બરેલા માર્ગોથી

પાછી ફેરવીને અને મજબૂતના પાધરા માર્ગ ઉપર મુકી આપીને તેને ધર્મી અને આસ્થાવાલી બનાવવી. અને ત્રીજું, અધર્મીપણું તથા અજ્ઞાનપણુંના અધકારમાંથી છોડવી તેને મજબૂત તથા વિદ્યાની રોસ્ની દેખાડવી. અને મજબૂત તથા વિદ્યાની રોસ્નીના નુરમંદ નમુના તરીકે આતશ, જે શારિરીક, નીતિમાન અને આત્મિક અધકાર દુર કરનાર પ્રગટ ચિન્હરૂપ છે તેના જાહેર કિબ્લાઓ પ્રજા સનમુખ ઉભા કરીધા હતા. આ મુજબ આપણા આતશબેહેરામના પાક કિબ્લાઓ એક હાથપર તેના ભાવિકોને ધાર્મિક શિક્ષણ આપે છે અને બીજા હાથપર અજ્ઞાનતા દુર કરી એકમથી મગજને રોશન રાખવા શિખવે છે. આતશ અશોધનુંજ સ્વરૂપ હોવાથી તે આપણને અશોધના સીધા અને સલામત માર્ગ તરફ દોરવે છે. વળી પુરાતન આતશબેહેરામો આ કરતાં વિશેષ અગત્યતા ધરાવતાં હતાં. તેઓ રાજ્ય અને ધર્મની ઐક્યતાની યાદ આપતા હતા અને તેના ભાવિકોને ઐક્યતા જળવવાનો બોધ દેતાં હતાં. તેઓ ફતેહાની યાદમાં ઉભાં થતાં હતાં અને તેથી તેઓ આપણા નામવર વડાઓની જાહેજહાલી અને ફતેહશીરોજીની યાદ આપતાં હતાં. કીર્તિની યાદ જળવવાની જુદીજુદી રીતો પ્રાચિન કે અર્વાચિન સર્વ પ્રજાઓમાં જોવામાં આવે છે. આથી એક પુણ્યવાન પુરૂષની કીર્તિની યાદ બેશક જળવાય છે, અને તેઓનાં કીર્તિવંત કામોના દાખલાથી બેશક લેવાય છે, તોપણ આતશના નુરમંદ કિબ્લાઓ આ કરતાં વધારે ઉમદા નેમ ધરાવે છે. તેઓ એક મહાન પુરૂષની કીર્તિની યાદ સાથે તેના ભાવિકોમાં ધાર્મિક જુસ્સો ઉશ્કેરે છે અને અશોધ તથા રાસ્તીના સધલા સદગુણોને ખિલવે છે. એ મુજબ લેખો સાચના કિંમતી પત્થરોના સ્થંભો, મિનારાઓ, બાવલાંઓ કે આલીશાંન અજોવાંનો સાચની સરખામણીમાં રોશન આતશના કિબ્લાઓથી રહેતી યાદગારી વધારે અસરકારક વધારે પવીત્ર અને વધારે વજનદાર ગણાઈ છે.

(ચાલુ.)

ખુરશોહ જોશ્યજી પાવરી,

વિવિધ.

જરથોસ્તી કૉનફરન્સ.

જરથોસ્તી કૉનફરન્સની ચોથાં વર્ષની બેઠક ફતેહમંદી સાથે પુરી થઈ છે. આ સંસ્થાની એવી ચાલુ ફતેહ માટે તેના સ્થાપકો તેમજ સુકાનીઓને મુબારકબાદી થઈ છે. કૉનફરન્સને કેવા હુમલાઓ સામે બચાવ કરવો પડ્યો છે, કેવા તરફથી પાયાવગરના અને અપ્રામાણિક વિરોધી સામે બાથ ભીડવી પડી છે, તે તો જરથોસ્તી આલમ સારી રવેશે બહુ છે. ઘણી દિલગીરીની વાત છે કે કૉનફરન્સના વિરોધીઓએ પોતાની જુદા જુદા પ્રકારની દીનદારી બરેલી કોશેશો પડતી મેળી છે. નથી કોઈ છટાદાર આત્મચાની વક્તા “મિથ્રોદરજી”ના ગુનાહ ઉપર “સુભાષિત” બાષણ આપતા, કે નથી કોઈ છુપાંચાનના વેતિયા ભંડાર નીરંગો બહુને એ મંડળની “અસરે તારીફી” તોડતા; તેમજ અમે ઘણાજ અફસોસ સાથે જોઈએ છીએ કે પારસી જર્નલિઝમના શણુગાર જેવા રમુછ લેખકોએ પણ એ સંસ્થા વિરુદ્ધ પોતાની રમુછ કલમો અજમાવવાનું મોકુફ કર્યું છે. અમે તો ખરાં દિલથી ઇચ્છીએ છીએ કે આવો બનાવટી વિરોધ ચાલુ રહ્યો હોત; તેથી કાંઈ નહીં તો લોકની રમુજમાં તો વધારો જરૂર થાત. પણ અમે ધારીએ છીએ કે એ પ્રોટેસ્ટ કરનારા પ્રોટેસ્ટ સાહેબોએ પોતાની મુખાબ જોઈને વધુ વખત તેનું પ્રદર્શન કરવાનું વાજબી ગણ્યું નહીં હશે. ગમે એમ હોય; અત્યારે તો વિરોધ રસણામાં ફેરવાઈ ગયો છે અને જે પત્રોએ પાનાં બરીબરીને એ સંસ્થા ઉપર તરેહવાર હુમલા કર્યો હતા, તે પ્રામાણિક પત્રો કૉનફરન્સના અહેવાલનો એક ખોલ નહીં છાપવામાં મુખાબ બરી મગરૂરી લેતાં દીસે છે. અમને મજબુત આશા છે કે બીબી એ પાંચ વર્ષમાં આ રસણું પણ ઉતરી જશે, અને કામના આવા બુજર્ગ, બાહોશ અને વગવાલા વર્ગ તરફથી ઉચકી લેવાયલી તથા કામ માટે આવી અમત્યની પુરવાર થએલી દિલચાલ આ પત્રો, તથા તેમના સાધન થઈ પડેલા આત્મચાનીઓ, વક્તાઓ, લેખકો ઇલાકિની સંપૂર્ણ દિલસોજી સંપાદન કરશે.

* * * * *

અમે આમલ પણ જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે કૉનફરન્સના વિરોધીઓ નહીં, પણ તેના મિત્રો અને શુભેચ્છકો તરફથી પણ એવો વાંધો અવારનવાર ઉઠાવવામાં આવે છે કે કાનફરન્સે “કાંઈ” કરી બતાવવું જોઈએ. “રેડિકલ” સુધારકો અધીરા પડીને પુછે છે કે કૉનફરન્સે કયા મહોટા સુધારા પારસીઓની સંસારી તેમજ દીની બાબતોમાં કરી બતાવ્યા છે. પહેલે તો બેચાર વર્ષમાં એવા ફરફાર કાઢપણુ સંસ્થા ગમે એવી લાગવગ છતાં એક કામમાં ઉપજવી શકે એજ નહીં બને એવું છે.

અને ખીન્નું, અમે આગત જણાવ્યા પ્રમાણે કાંઈપણ વહેવાર યોજના કે કામ ઉપાડી લઈને તેને પાર ઉતારવાનું કામ કૌનફરન્સ જેવી સંસ્થાઓનું છેજ નહીં. અમે ફરીથી પુછીશું કે નૅશનલ કૉન્ગ્રેસે પોતાની લગભગ ત્રીસ વર્ષની હસ્તીમાં કયું “કામ” કરી બતાવ્યું છે ?” અને સાથે સાથે આ પણ પુછીશું કે આવાં કાંઈ ચોક્કસ કામની ગેરહાજરી છતાં કાંઈ પણ એમ કહી શકશે કે આજે આ દેશની જે પોલિટીકલ હાલત છે તે કૉન્ગ્રેસને આભારી નથી ? જે રીતે પોલિટીકલ બાબતોમાં કૉન્ગ્રેસે આખા દેશને ચોક્કસ દિશામાં આગત વધવા શીખવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે આવી કૉનફરન્સો પણ સંસ્કારી કે ધર્મની બાબતોમાં જુદી જુદી કામોને ચોક્કસ દિશામાં વધવા પ્રયાસ કરવા શીખવે છે. માત્ર ઠરાવો પસાર કરવાથી શો ફાયદો થાય છે એમ કહેવું પણ અમે વાજબી નથી ધારતા. એક ઠરાવ એક મહોરી સમા આણું વર્ષો સુધી પસાર કર્યા કરે અને તેની કાંઈપણ અસર થાય નહીં એ બનવા જેવું નથી. આમ માત્ર ઠરાવો વર્ષમાં એક વખત પસાર કરવામાં પણ ફાયદો હોવા છતાં જરૂરોસ્તી કૉનફરન્સ કાંઈ એટલું કરીનેજ ખેસી રહી નથી. કૉનફરન્સે અત્યાર સુધી શું કર્યું છે, તેમજ તેના સુધ્ધાનીઓ તેને ખરેખર ઉપયોગી બનાવવા માટે કેટલી જહેમત ખેંચે છે, તે જાણવું હોય તો જીજ્ઞાસુઓને અમે નમ્ર શયના કરીશું કે ત્રીજી કૉનફરન્સે નેમેટી સ્ટંડિંગ કમિટીનાં કામકાજનો રિપોર્ટ વાંચવાની મેહરવાની કરવી.

*

*

*

*

*

પણ કૉનફરન્સનાં કામથી અથવા તેની નેમથી નારાજ થએલા ગ્રહસ્થોને ચોથી કૉનફરન્સની આવકાર દેનારી કમિટીના સરનશીન શેડ ફેરસારપણ રસ્તમજ ઘાઘાચાનજ એ પોતાનાં ભાષણમાં જે જવાબ આપ્યો છે તે એટલો સંપૂર્ણ છે કે તે ઉપર અમે અમારા વાંચનારાઓનું વિશેષ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. એવી એક સંસ્થાની નેમ કેવી હોવી જોઈએ, તેને કંઈ દિશામાં કામ કરવું જોઈએ, તેમજ તેની હસ્તી માત્રથી કેરા ફાયદા કામને થાય છે, તે શેડ ફેરસારપણ એટલી સારી રીતે અને એટલી પુરતી રીતે દેખાડી આપ્યું છે, કે એ બાબતનું એથી વધારે સાઈ વિવેચન અમે નથી ધારતા કે કાંઈ કરી શકે. તેવણ પોતાનાં ભાષણમાં કહે છે: “આ વાત બેશક ખરી છે કે સમગ્ર ઠેકાણે કૉનફરન્સની મકસદ કાંઈ ચોક્કસ કામો પોતે કરી બતાવવાની નથી, પણ ફક્ત કામને લાભ થાય અને કામી મત કેળવાય અને મજબુત થાય એવા ઠરાવો કરવાનું તથા કામો પોતે ક્યાં કામો પેસાની જોગવાઈ કરી ઉપાડી લેવાં જોઈએ તેની સુચના કરવાનું છે.” અમે ફરીથી કહીશું કે એક કૉનફરન્સનું પેહલું કામ આજ છે; તત્તર ઉપરજ એક કૉનફરન્સ જેવી સંસ્થા સ્થાપવી જોઈએ. અને જો એથી આગલ વધીને આપણી કૉનફરન્સે કેટલાંક “ચોક્કસ કામો” ઉપાડી લીધાં છે તથા પાર પાડ્યાં છે, તો તેણે તેમ માત્ર પોતાના વાજબી પ્રજ્ઞાકા ઉપરાંત કર્યું છે. તેમ કરવાને એ સંસ્થા બંધાવવી નહીં હતી. શેડ ફેરસારપણ આગત કહે છે: “પણ આપણે તો એ કરતાં આગતજ

વધ્યા છીએ. ચાર વર્ષનો અનુભવ એવો થયો છે કે કેટલીક બાબતો એવી છે કે ઠરાવો થયા પછી તેમને ઉંચકી લેનાર કોઈ એકાદ શખ્સ અગર મંડળી થોડાં પ્રમાણમાં તૈયાર થાય છે, એટલે તેવે પ્રસંગે કૉનફરન્સને વધુ કોશેશ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પણ ઘણે ભાગે એવી રીતે થતું નથી. તે વખતે ઠરાવો તદ્દન નકામા થવાની ધાસ્તી પેદા થાય છે.” અમે અત્રે ફરીથી નમ્રતાથી તથા માનપૂર્વક શેઠ કેરસારપણને કહેવાની હિમ્મત કરીશું કે કૉનફરન્સ જેવી મહોટી મંડળીએ પસાર કરેલો, ખાસ કરીને ફરીફરીથી પસાર કરેલો, કોઈ પણ વાજબી ઠરાવ “તદ્દન નકામો” થાય એમ અમે ધારતા નથી. બીજું કંઈ નહીં તો આવાં એક મંડળનો એક ચોક્કસ બાબત ઉપર આવો વિચાર છે એમ કામની જાણમાં આવે અને તે વિચાર ઉપર વિરુદ્ધ કે તરફનમાં ચુનોચરા કરે, તો પણ તે ઠરાવનું કેટલીક રીતે સાર્થક થએલું અમે ધારીશું.

* * * * *

પણ કૉનફરન્સ એટલાં પરિણામથીજ સંતોષ પકડીને એસી ન રહેતાં વધુ શું કરે છે તે શેઠ કેરસારપણ આ પ્રમાણે જણાવે છે : “અને તે કારણે કૉનફરન્સે તેમાંના કેટલાક અતિ અગત્યના સવાલો પોતાના હાથમાં લઈ કાંઈક દરજ્જે તે આગળ પાડવાનું કામ, તથા પૈસાની જરૂરીયાત લાગે ત્યારે તેની જોગવાઈ થયેથી તે કામ સરંજામ ઉતારવાનું, પોતાને માથે લીધું છે. હવે આ યાદ રાખવાનું છે કે બધા ઠરાવો મહત્ત્વના છતાં તે એક કે બે વર્ષોમાં કાર્યસિદ્ધ થાય નહીં; અને લાંબી મુદત સુધી તેમાં રોકાઈ રહેવું એ પણ કૉનફરન્સને પરવડે નહીં. તેથી મધ્યમ માર્ગ તેણે એ લીધો છે કે એવાં કામોમાં જરૂરનાં પ્રથમનાં તબક્કાનાં પગલાં લેવાં, અને તે પછી બીજી આગળની ચોજના અને વ્યવસ્થા એવી કરાવી આપવી કે તે પ્રમાણે કામ લીધાથી તેની મદદ વગર હાથમાં લીધેલું કામ સરંજામ પુજે.” અને તે પછી કૉનફરન્સે આ પ્રમાણે રાહે પાડેલાં સાત “કામો”નું ટુંક બયાન કરીને તદ્દન વાજબી રીતે શેઠ કેરસારપણ કહે છે “ચાર વર્ષની ટુંકી મુદતમાં કેટલીક નહીં ધારેલી અડચણ, હરકતો અને વિધ્વંસતા છતાં કૉનફરન્સ જ્યારે આટલું કરી શકી છે, તો પછી તેનાં ઉપયોગીપણાં વિષે—ફોર્મ ઉપજાવવાની તેની શક્તિ વિષે—જે ભાષાએને ઉતાવળયા અને ઉપલબ્ધ ખ્યાલથી વહેમ રહ્યો છે તે હવે દૂર થશે એમ હું ધારું છું.” પણ આવાં “ફોર્મ” ઉપજાવવાં એજ કાંઈ કૉનફરન્સ જેવી સંસ્થાનું સૌથી ઉપયોગી કામ નથી. એક કામની કૉનફરન્સ તે કામની બધી અગત્યની હીલચાલ, તેની સંસારી ધાંમક, નીતિરીતિને લગતી કે શિક્ષણને લગતી કોશેશોને તથા તેવી હીલચાલ અથવા કોશેશો કરનારાં મંડળોને, એકવઠ આપનાર તથા તેમની લગભગ વ્યર્થ જતી અસરોને કામનાં સાધારણ બધાં માટે એકત્ર કરીને ઉત્તેજન આપનાર એક મધ્ય બિંદુ, એક સેન્ટ્રલ સંસ્થા, છે.

* * * * *

આપણી કૌનફરન્સની આ અતિ મહત્વની બાબત વિષે ટીકાકારોનું 'ધ્યાન ખેંચતાં' શેઠ કરસારપણ વિવેચન કરે છે. વળી એજ ફળ માંગનારાઓને હું.....યાદ આપીશ કે બધી મહોટી હીલચાલોમાં અને ખાસ કરી આપણા જેવી હીલચાલમાં ફક્ત 'ફળ' એજ આપણાં ઉપયોગીપણાંની કસોટી નથી. ખાસ ફળો મેળવવા કેટલીક મંડળીઓ હસ્તીમાં છે.....તેમને પોતાની મક્કસદો પુરી પાડવામાં હરકતો આવે છે. પ્રથમ તો તે સ્થાપતી વેળા કામમાં ઉપસ્થિત થએલો જુસ્સો નરમ પડી જાય છે.....સારાં કામ માટેનો જુસ્સો ને ઉલટ થાંડી થઈ જાય એ બધે ઠેકાણે અને કામોમાં જોવામાં આવે છે. પણ તેનો કોઈ ઇલાજ નહીં હોય તો પછી ભોક્ષપયોગી કામો આગળ ચાલે નહીં. વિચારવત અને આગળ વધેલા શોકોમાં હાલ તે માટેનો ઇલાજ કોમી કૌનફરન્સ છે. તેમાં વાદવિવાદ અને મત બાંધવાનું, કરાવ ઉપર આવવાનું કામ, સિલસિલાબંધ ચાલે છે.....મેહોટી સંખ્યામાં પોતાના ભાઈબંધો, એકજ અને નેક નિષ્ઠાથી ભેગા મળેલા જોતાંજ દરેક ભેગા મળનારનું દિલ જોશથી ઉસ્ફુરેલ છે, અને કોઈ પણ રીતે તેને મદદ કરવાની ઇચ્છા થાય છે. તેઓ જુલે છે કે કોમી મત એકી વખતે ભેગું થાય છે; કોમી સવાલો ઉપર વિચાર કરવા માટે પ્રસંગ મળે છે. એકક પુરી થવા પછી તે બદલ શાંતપણે વિચાર કરવા માટે પુરતો ખોરાક અને ઉસ્ફુરણી મળે છે, અને કોમી સેવાનો જુસ્સો ઉમરી આવે છે. આની સામેતીમાં હું તમો બાનુઓ અને ગ્રહસ્થોને પુછવાની હિમ્મત કરું છું કે એવી લાગણી આજે તમારામાં મોજુદ છે કે નહીં? અને પરિણામે બીજી મંડળીઓ તેમજ તમારા ઉપર સારી અસર થયા વિના રહે નહીં." શેઠ કરસારપણએ બહુજ અચ્છી રીતે વર્ણવેલાં આ પરિણામોમાં અમે એક બીજું પણ ઉમેરવાની હિમ્મત કરીશું. આ તો એક જાણીતી ફર્યાદ છે કે પારસીઓની જાહેર વર્તણૂક લગભગ વાંધા ભરેલી હોય છે; સચ્ચતા, શાંતિ, વિવેક ઇ. ને બદલે તેમાં ગડગડ, ઘોંઘાટ, અસહ્યતા ઇ. વધારે હોય છે. કૌનફરન્સમાં જે અદમ, સચ્ચતા અને ગંભીર શાંતિથી કામ ચલાવવામાં આવે છે તેની સારી અસર આપણી ઉધરતી પ્રજા ઉપરથયા વિના રહેશે નહીં એમ અમે ખાતરીથી ધારીએ છીએ.

* * * * *

કૌનફરન્સના પ્રમુખ શેઠ હોરમસણ ભાભાનું વિચારવા લાયક બાબત, તેમજ બીજા આપણી કામના વિદ્વાન, વિચારી ગ્રહસ્થોનાં બાબતો તથા રેસાલાઓની નોંધ અમે અત્રે લઈ ચૂકતા નથી, તેથી એ બાબતો તથા રેસાલાઓ ઓછાં મહત્વના છે એમ બિલકુલ નથી. કૌનફરન્સ જેવાં મંડળની નેમ, તે સ્થાપવામાં સમાયલા મૂળ ઉદ્દેશો, તથા તે ઉદ્દેશોને અમલમાં મેળવવાની રીત, ઇ. બાબતો વિષે હજી આપણી કામમાં જેર સમજ હોવાને લીધેજ અમે શેઠ કરસારપણ દાદાચાનજીનાં એ બાબતો ઉપરનાં પુખ્ત વિચારવાળાં વિવેચનને વિશેષ મહત્વ આપ્યું છે. જે આપણી

કૉનફરન્સ શેઠ હોરમસન બાબાનું ભાષણ, તેમજ બીજા ગ્રહસ્થાનાં ભાષણો તથા રેસાલાઓ, ઇ. જેવું સાહિત્યનું ફક્ત ઉત્પન્ન કરવાને આપણી કામના જ્ઞાનથી, ઉમરથી, અનુભવથી તથા દરજ્જાથી બુઝર્ગ ગ્રહસ્થાને પ્રેરે તો તેઓ મંડળે થોડું કરેલું નહીં કેહવાશે. શેઠ હોરમસન જેવા શિક્ષણ શાસ્ત્રના એક પુખ્ત અનુભવી તરફથી આપણી કામની શિક્ષણ પદ્ધતિ ઉપર, અથવા તેની બીજી જરૂરીઆતો ઉપર જે કંઈ વિવેચન કૉનફરન્સ જેવે પ્રસંગે ખાસ સંભાળથી અને ઉંડા વિચાર પછી કરવામાં આવે, તે ઉપર ગૌરવ કર્યાથી તેમનાં મતથી જીદ પડનારને વટીક કંઈ શીખવાનું મળે એમ કોઈ પણ સાધારણ સમજનો માણસ ના પાડશે નહીં. તેજ પ્રમાણે અમારા વિદ્વાન મિત્ર શેઠ દોરાબજી એદલજી ગીમીનો “ઉંચી કેળવણી” ઉપરનો મત્કૂલ અંગ્રેજી નિબંધ વાંચીને તે ઉપર કાઈ મનન કરે, તો ઉંચી કેળવણી સામે આપણી કામને બડકાવી મેળવા માટે કેટલાક તરફથી થતી કમસમજ, અવિચારી અથવા મતલબી કાશેશનું પોકળ, તેનું અવાસ્તવિકપણું અને તેમાં સમાયણું તુક્કાન, ઘણી અસરકારક રીતે તેનાં ધ્યાનમાં આવ્યા વિના રહે નહીં. માત્ર એક દાખલા તરીકેજ અમે શેઠ દોરાબજી ગીમીનો નિબંધ અત્રે ટાંક્યો છે: બીજા બધા નિબંધો અને રેસાલાઓને કોઈ રીતે અમે ઓછાં મહત્વના ગણતા નથી.

* * * * *

કૉનફરન્સની એક બે ખામીઓ.

આ પ્રમાણે વર્ષમાં એક વાર ઉમદા વિચારોની, તથા વાંચીને મનન કરવા યોગ્ય સાહિત્યની જે એક પ્રકારની ઉમણી આપણી સામે કૉનફરન્સની બેઠકને ટાંકણે મેળવામાં આવે છે, તેમાં અલગત એક બે ગંભીર ખામીઓ રહી જાય છે. પહેલું તો તેમાં ગંભીરતાનો અંશ વિશેષ હોવાથી છાલકાં મગજના શખ્સોને તેમાં કોઈ રીતે રસ પડતો નથી. આપણાં નામાંકિત પત્રો તથા ચોપાન્યાંઓ પોતાના “ગંજવર” અકોમાં કરે છે તે પ્રમાણે બીબલ્સ ચિત્રો, કે પાયા વગરની પ્યારની વાતો, ઇ. મનરંજન કરનારી બાબતોનો સમાવેશ કૉનફરન્સની કાર્યક્રમમાં થતો ન હોવાથી ઉપલા વર્ગને એ સંસ્થા આકર્ષી શકતી નથી. તેજ પ્રમાણે ભાષણ કરનારાઓમાં લઉઆ ઇ. રમુજ કરનારા ગ્રહસ્થાની ગેરહાજરીથી પણ કૉનફરન્સને ખમતું પડે છે. અને કમનસામે ભાષણો તથા રેસાલાઓ ગદ્યમાંજ લખાતા હોવાથી કવિઓને પોતાની કવિત્વ શક્તિથી તથા કદ્દપનાથી સભાસદોનું મનરંજન કરી પોતાની અભુવત શાએરીનું પ્રદર્શન કરવાને પણ બનતું નથી. શું કૉનફરન્સની શરૂઆત મંગલાચરણ રૂપી એકાદ ગઝલ કે કસીદાથી નહીં કરી શકાય? તેમજ આખરમાં પણ લાવણી ઇ. કોઈ લાવણીખાજ કવિ ગાઇ સભાવાલે તો તેથી કૉનફરન્સમાં હાજરી આપવાથી થાકેલાં મનને વિશેષ વિશ્રાંતિ મળે. “બોંકકે અલમ” જેવાં ઉર્દુમાં જે ગઝલ છુંકવાંમાં આવે તો પણ કોઈ રીતે વાંધા હોય એમ અમને નથી લાગતું. પણ અમને ભય છે કે આ અમારી સુચનાઓ બ્યર્થ છે. કૉનફરન્સના

૧૧૨૬૬૦-૨૬

સુમતીએને તમા જે સ્ત્રી પુરુષો કૌનકરન્સની બેઠકમાં હાજરી આપે છે તેમને આ સુમનાઓ બાવશે એમ અમે નથી ધારતા.

*

*

*

*

મહા કવિઓ, લલિતઓ, ઇ. પ્રાણીઓ માટે બેઠકતાં અમને યાદ આવે છે કે આ વિષયને લગતું એક ચર્ચાપત્ર “શુભેચ્છક”ની સહી સાથે અમને મળ્યું છે. આ માસિક માટે જે દિલસોજી “શુભેચ્છક” દેખાડે છે તે માટે અમે ઉપકાર માનીએ છીએ, પણ દિલગીર છીએ કે આપું ચર્ચાપત્ર છાપી શકતા નથી તોપણ તેમાંથી થોડાક ઉતારા આપીશું. “ત્રણ ચાર માસ થયા તમારાં જર્નલના ‘વિવિધ’ના મથાલાના કૌલમમાં તમે એક ‘લાવણીબાજ લલિત મહાકાવી’ની ઉપર ટીકા કરો છો, તે શખસ કોણ છે તે હવે હું સમજી ગયો છું.” અમે જાણીને ખુશી છીએ કે અમારા “શુભેચ્છક” મિત્રથી આવા એક મહાપુરુષ અજાણ્યા રહ્યા નથી. પણ પછી આમજી જે રસીકું વર્ણન એવણુ એ મહાપુરુષનું આપે છે, તે ગમે એટલું ખરું હોય, તોપણ છાપતું અમે ચુનાચોખ ધારતા નથી માટે તે વર્ણન બાજુ મેળીને અમારા મિત્રની સુમના ઉપર આવીએ છીએ. “એવા એક શખસને તમે વખત આપો, અને તેને માટે તમારી કીમતી કૌલમો ચોકા, એ પસંદ કરવા જોગ લાગતું નથી. xxxxxx જે એક શખસ બેવજન છે તેને શું કરવા વખત આપવું? xxxxxx મારું તો મજાનુત મત એની નોટિસ લેવાની વિરુદ્ધ છે. xxxxxx પછી તો તમે મુખત્યાર છો.” “શુભેચ્છક”નાં લગાર સખત લખાણનો આ નરમ સાર અમે આપ્યો છે. બિચારા મહાકવિ “બેવજન” હોય એમ અમે તો નથી ધારતા—સિવાય કે પોતાની બેકાયદા શાએરીમાં એવણુ “વજન”ની દરકાર નથી કરતા તે માટે અમારા ચર્ચાપત્રી છશારો કરતા હોય. તેમજ એ રમુજી લેખક ઉપર ખફા થવાનું પણ અમે કારણ જોતા નથી. અમે ખાતરીથી કહીએ છીએ કે એ નિર્દોષ પ્રાણી સાથે અમને તો મોહમત ખાતી છે. એમને માટે અમને લાગણી છે. કાંઈ નહીં તો એ લેખકની બચકર ફસાહત માટે અમને માન છે. અને જેમ જેમ અમારી પરાણી બોકાઈને એવણુ એક જનની બલદિયા પેઠે અછાડપછાડ કરે છે, તેમ તેમ અમને એમને માટે દયા પણ આવે છે. અલખત જે “લોક કે અલમ કરકે જખમ હડી મોડકે જતી હય,” તેણે પણ પરાણીજ એ મહાકવિને બોકી હશે; પણ અમારી પરાણી “હડીમોડ” નહીં હોવાથી નિર્દોષ છે એમ તો એવણુ જરૂર કમુલ કરશે. તેમજ વળી એમની આવી તાણતોડથી સમજી મણુસોને રમુજ પણ મળે છે. આ બધા સખમે સર અમે એમને યાદ કરતા રહ્યા છીએ અને એમની તારીફ કીધી છે તે છતાં “શુભેચ્છક” જેવા અમારા ખીજ મિત્રને પણ એમની તારીફથી કંટાળો આવતો હોવાથી બેહદ દિલગીરી સાથે અમે આ લલિતઓના ઉસ્તાદ, તથા હડીમોડ ટીકાં લેવી વગેરે વૃદ્ધ થએલા મહાકવિ, શ્રી લંબકર્ણનો કસો અત્રે ખતમ કરીશું. કાંઈ કલમ પાછા યાદ કરીએ તો “શુભેચ્છક” રરજુવર કરશે.

AS-000617